

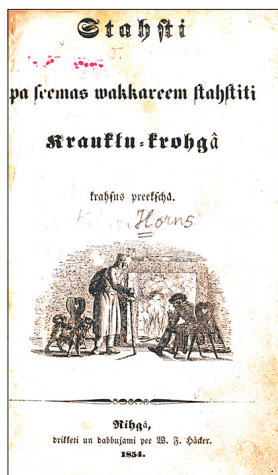
SUNTAŽU MĀCĪTĀJS JOHANS TEODORS BĒRENTS (1784–1866) UN VIŅA LATVIEŠU VALODA

Dzintra PAEGLE
Latvijas Universitāte

1. Ievads

Suntažu mācītājs Johans Teodors Bērents (*Johann Theodor Berent*) ir bijis ne tikai Suntažu luterāņu draudzes mācītājs 19. gs. pirmajā pusē, viņš ir bijis viens no Latviešu literārās (draugu) biedrības dibinātājiem (1824), tās priekšsēdētājs (1845–1851), kā arī tulkotājs un latviešu rakstnieks.

Šajā rakstā aplūkosim 19. gs. vidus tulkojuma latviešu valodu 1854. gadā iznākušajā un J. T. Bērenta tulkotajā V. O. Horna¹ darbā no Frankfurtes vācu kalendāra *Die Spinnstube* — „Stahīts par Šapņu ķehniņu un baggatu škrohderi“ krājumā „Stahīti pa seemas wakkareem fthahīti Kraukļu=krohgā krahšns preekščā“ (Bērents 1854) (sk. 1. attēlu). „No tā [kalendāra *Die Spinnstube*] Bērents, kā arī citi viņa laika rakstnieki, daudzus rakstus gan tulkojuši, gan lokalizējuši.“ (Misiņš 1925: 277) Par stāstu krājuma iznākšanu 1854. gada 2. oktobrī ziņo grāmatizdevējs V. F. Hekers (*Wilhelm Ferdinand Häcker*, 1774–1863) laikrakstā *Rigasche Zeitung* (RZ 1854).

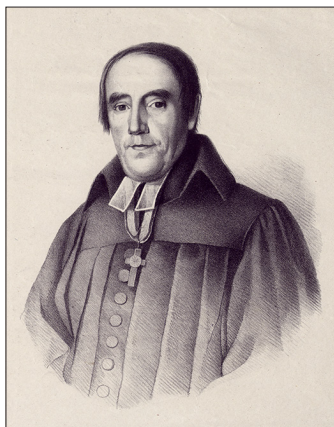

1. attēls. Grāmatas „Stahīti pa seemas wakkareem fthahīti Kraukļu=krohgā krahšns preekščā. Rihgā.. 1854“ titullapa

¹ Vācu mācītājs un rakstnieks V. O. Horns (*W.O. von Horn*, istā vārdā *Friedrich Wilhelm Philip Oertel*) (15.08.1798. Hornā — 14.10.1867. Visbādēnē) ir bijis J. T. Bērenta laikabiedrs, un 19. gs. piecdesmitajos gados viņa darbi popularizēti tā laika Latvijas presē.

2. Johana Teodora Bērenta biogrāfija

Johans Teodors Bērents dzimis 1784. gada 31. maijā Rīgā, viņa tēvs bija Rīgas Lielās ģildes vecākais, tirgotājs. J. T. Bērents no 1793. līdz 1803. gadam mācījies Rīgas Domskolā, no 1803. līdz 1806. gadam studējis teoloģiju Tērbatā, bet no 1808. gada 11. novembra līdz 1850. gada 16. februārim, 42 gadus, ir bijis Suntažu evaņģēliski luteriskās draudzes mācītājs, vienlaikus darbojies Latviešu literārajā (draugu) biedrībā (sk. 2. attēlu).

2. attēls. *K. F. Hauswald. Johans Teodors Bērents (Johann Theodor Berent)* (Tartu Ülikooli Raamatukogu, Kunstiteosed, Graafikakogu ÜR 1105)

Būdams Suntažu mācītāja amatā, 1809. gada 31. maijā, J. T. Bērents ir apprecējies ar Natāliju Kristīni Rozenplanteri (*Natalie Christine Rosenplänter*), Pērnavas mācītāja māsu. Viņiem ir bijuši 4 bērni, kas uzauguši Suntažu mācītājmuižā:

meita Urzula Karolīne (*Ursula Caroline*), dzimusi 1810. gada 28. oktobrī Suntažu mācītājmuižā (LVVA 1740–1833, 165. lp.), mirusi 1899. gada 12. septembrī, 89 gadu vecumā, apbedīta Asaru kapsētā (RR 1899);

dēls Johans Frīderihls Teodors (*Johann Friederich Theodor*), dzimis 1812. gada 10. aprīlī Suntažu mācītājmuižā (LVVA 1740–1833, 178. lp.), miris 1882. gada 3. novembrī, 70 gadu vecumā, bijis muižas pārvaldnieks, iespējams, Salaspils muižā (*Kirchholm*), apglabāts Rīgā, Ģertrūdes kapos (LVVA 1882, 100. lp.);

dēls Johans Aleksandrs (*Johann Alexander*), dzimis 1814. gada 9. aprīlī Suntažu mācītājmuižā (LVVA 1740–1833, 181. lp.), miris 1891. gada 19. novembrī. Johans Aleksandrs Bērents izmācījies par ārstu Tērbatā un Vācijā, bijis kara ārsts, strādājis Rīgā, bijis Rīgas pilsētas galvenās slimnīcas

vadītājs (1863–1874), uzsācis baraku tipa slimnīcas būvi, darbojies Rīgas pilsētas rātē (RR 1905). Aleksandrs Johans Bērents 1860. gadā uzcēlis īres namu Rīgā, Basteja bulvārī 16, ko sauc par Bērenta namu, šis nams vēl tagad labi saglabājies;

meita Emīlija Šarlote Elizabete (*Emilie Charlotte Elifabeth*), dzimusi 1819. gada 28. jūlijā Suntažu mācītājmuižā (LVVA 1740–1833, 186. lp.), mirusi 1853. gada 23. martā, 34 gadu vecumā, Bauskā, bijusi precējusies ar J. Henko (*Henco*) (DI 1853).

Pēc amata atstāšanas Suntažu draudzē J. T. Bērents dzīvojis Rīgā sava dēla Aleksandra namā, miris 1866. gada 27. jūnijā, 82 gadu vecumā, apbedīts Suntažos, kur apglabāta 1847. gada 24. novembrī mirusī dzīvesbiedre. Viņu kapavieta nav saglabājusies (Baerent 1977: 168; Döbner 1868), visticamāk, tā bijusi tagad zudušajā kapsētā pie Suntažu baznīcas.

3. Laikabiedri par J. T. Bērenta valodu

Laikabiedri ir augstu novērtējuši J. T. Bērenta labo latviešu valodas prasmi, it sevišķi pēc viņa aiziešanas mūžībā: „Reti kur bijis tāds Latviešu valodas pratējs kā Bērents bija. Viņš nevien Latviešu valodu skaidri un gruntīgi saprata runāt, bet arī visu Latviešu būšanu, dzīvi un prātu skaidri pārzināja un tādēļ ar' viņa raksti katram Latvietim tik skaidri un gaiši saprotami. Viņa rakstus lasot[,] nekur nav jāatdurās uz Vācu valodas mietiem, kā jau pie daudz citiem rakstītājiem uzietam. Īpaši Vidzemes latviešu valodu un dzīvi viņš gaiši un gruntīgi pārzinājis — itin tā, ka citureiz Jelgavas latviešu draudzes rīta mācītājs Pantenius [*Wilhem Christian Pantenius*, 1806–1849] pārzināja Kurzemes valodu un dzīves būšanu.“ (MV 1866)

Lapas Mārtiņš J. T. Bērenta valodas prasmi pielīdzina Jurim Neikenam: „Bērent māc., kas Latviešu tautu, viņas nodabu un vajadzības caur caurim pazina, tā ka viņš arī vislabāki viņas valodu prata, — bij pats pirmais, kas jau 1827. g. lūdza, lai jel gādā par labām lasamām grāmatām, un kas arī padomu deva priekš Latviešu kalenderēm „pielikumus“ rakstīt. Viņš pats ar tādām grāmatām ir pūlējies līdz sirmam vecumam.“ (BV 1874)

Kādā citā rakstā R. Fogels (*Vogel*) stāsta par mācītāju Levicu (*Lewitß*), kas sadarbojies ar J. T. Bērentu. [Nekroloģā šajā kontekstā minēts *Paßtor Lõfevitz* (Döbner 1868, 16, arī Baerent 1977, 467, 468 Lēzevics (*Lösewitz Georg Friedrich Wilhelm*, 1808–1888)] „Šis mācītājs [Levics] visvairāk gādā par šo grāmatu driķēšanu; viņam par mīļu palīgu līdz šai vasarai pie Latviešu grāmatu sagādāšanas bij vecs Suntažu mācītājs Bērent, kas tagad dus no savām darbošanām; šim sirmam neredzīgam vectēvam Levics mācītājs lasīja priekšā

visus sagādātus rakstus[,] un viņš pēc savas dziļas Latviešu valodas zināšanas tās pārlaboja.“ (CB 1866)

Matīss Kaudzīte rakstā par Hansu [Ansi] Līventālu [1803–1878] starp spožākiem vārdiem latviešu valodas kopšanā pēdējos gadu desmitos min Juri Alunānu [1832–1864], Zvaigznīti [Jēkabs Zvaigznīte, 1833–1867], Šulcu [Rudolf Schulz, 1807–1866], Ulmani [Karl Christian Ulmann, 1793–1871], Neikenu [Juris Neikens, 1826–1868], Bērentu [Johann Theodor Berent, 1784–1866], Caunīti [Juris Caunītis, 1826–1861], Leitānu [Ansis Leitāns, 1815–1874] un Kronvaldu [Atis Kronvalds, 1837–1875] (Pēc BZ 1873).

4. Tulkotā stāsta saturs

V. O. Horna „Stahfta par Šapņu ķehiņu un baggatu škroheri“ darbība notiek 19. gs. pirmajā pusē, te atklājas šim laikam raksturīga sociāli ekonomiskā situācija Vācijā, J. T. Bērenta tulkojuma lokalizējumā — arī Latvijas teritorijā.

Stāstā notikumi risinās Vācijas pilsētā Erfurtē un tās apkārtnē. J. T. Bērents latviešu tulkojumā raksta *Erpurte*, <f> aizstājot ar <p>, kā tā laika latviešu izrunai raksturīgs (Endzelīns 1951: 167). Ir janvāra sākums, puteņa laiks, un Kraukļu krogā krāsns priekšā krodzinieks stāsta pamācošu notikumu no kāda skrodera dzīves. Lai gan darbība notiek Vācijā, atsevišķas vietas tulkojumā ir pielāgotas Latvijas videi: *Kraukļu kroghs*, tāds krogs ir bijis arī Suntažos, jaunām meitām ir latviešu meiteņu vārdi — *Leene*, *Lihfe* un *Ilfe*, stāstā darbojas arī krodzinieks *Ohfoliņsch*, un tāds uzvārds ir arī Suntažos. Protams, ir personāžs ar vāciskiem uzvārdiem, piemēram, *Merķelis*, *Šschulzis*, *Meiers*, *Emšiņsch* un vecāka sieviete *Millereene*, kristībvārds *Fricis* pārveidots par *Šprizi*.

Stāstā skroderis Jēkabs Šsulcis ir kļuvis par meistarū, viņš ir mācījis amatu ne tikai Vācijā (*wahzfemmē*), bet arī Francijā (*Šsprantschu femmē*) un Anglijā (*Eņlenderu femmē*), spējis nopirkt namu uz parāda pilsētā pie tirgus laukuma un iekārtot tur šūšanas darbnīcu. *Daudf ļaudis* viņu vēl atcerējās, kad viņš pirms 10 gadiem devies pasaulē, atstājis piesmiētu meitu Lienī, kurai no viņa ir bijis *bandas behrns*. Neatkarīgi no tā Liene tēlota kā sievietes ideāls — skaista, tīrīga, čakla un klusa, bet Šsulcis — slinks dzīves baudītājs, kam netiek strādāt, bet gan laiku pavadīt, staigājot pa traktieriem. Šsulcis bankrotē, aiz bēdām gandrīz nomirst, bet viņu kopj Liene un izglābj skroderi. Viņi uzsāk kopdzīvi, bet Šsulcam netiek strādāt, daudz laika viņš pavada krogā. Un dzērums murgos redzētais Sapņu ķēniņš viņu mudina atgriezties uz kārtīga darba cilvēka ceļu un kļūt bagātam. Tā arī notiek.

Izlasīsim tulkojuma fragmentu, kā tas rakstīts 19. gs. vidū:

„*Pahr namma durwim bij uskahrts melns galdiņšch, tam usrakftihts ar leeem felta bohkfabeem:*

Jehkabs Schulzis,

škrohdera meifteris

zittureif Parihzê un Londonê.

Šchinnîs muhšu laikôs, kur ikkatrs mulķis par ne zik laika ar ugguns ratteem un ugguns kuģģi warr aisskreet us Parihfi jeb Londoni, maf ko makša ta leelišchana, ar ko zits leelahs: ka ešsoht bijš Parihzê un Londonê, bet tannîs laikôs, kad ļautiņi tà neklihde par pašauli[,] maifi mekledami šwešchumâ, kamehr pašchu femmê fhradneekeem maife aug wiššur, tannîs laikôs bij leels reifmannis tas, kas tizzis pahri par wahzfemmes rohbeſchahm, un kad wehl ais juhras kahdâ femmê bija bijis, un tad tam zauru muhfchu bij ko ftahtiht par tahļeem, tahļeem zellēem.“ (Bērents 1854: 4, 5)

5. J. T. Bērenta tulkojuma latviešu valoda

Mācītāja Bērenta valoda ir 19. gs. vidus latviešu rakstu valoda, kurā ir gan leksiskās, gan gramatiskās īpatnības.

5.1. J. T. Bērenta tulkojuma leksiskās īpatnības

Tā laika leksika vērojama valstu nosaukumos: *Eņlenderu femme* ‘Anglija’, *Šprantschu femme* ‘Francija’, *wahzfemme*. Šādi valstu nosaukumi minēti G. Stendera darbos (par to Ozols 1967: 471). Stāstā ir vēl daži citi vietu nosaukumi — *Pruhšchu meefts*, *Tihriņges femme*.

J. T. Bērenta tulkojumā kāda daļa leksikas ir ģermānismi. Te ir vāciskie profesiju nosaukumi: *balbeeris* ‘bārdziniš’, *bruhweris* ‘aldaris’, *buršchis* ‘mācekliš’, *dišchlars* ‘galdnieks’, *kohpmann(i)s* ‘tirgotājs’, *meifter(i)s* ‘meistars’, *ohrmann(i)s* ‘važoniš’, *reifmannis* ‘ceļotājs’, *škrohderis* ‘šuvējs’, *underoppizeers*, sal. *der Unteroffizier* ‘apakšvirsnieks’, *fellis* ‘amatnieks, pakāpē starp burši un meistaru (*der Handwerkseselle*).

Tulkojuma tekstā atklājas 19. gs. amatnieku apmācības sistēma Vācijā, amatu var iemācīties pie meistara, ir zemākās pakāpes mācekļi — burši, tad nākamā pakāpe — zellī, un tad — meistari. Apmācības laikā meistars ir bijis arī audzinātājs, un mūsu stāstā ir vēstīts, ka tad, kad Šulcis ir bijis vēl buršis, *fellis Gattlaps šlehpis dafchu trakku ehwerjehlibu, lai meifteris Schulzi nepeřř* (9). Tāda pati amatnieka meistara iegūšanas pakāpenība ir bijusi arī 19. gs. Vidzemē (par to Alsupe 1982: 48).

Starp aizguvumiem no vācu valodas daļa vārdu ir mūsdienu literārajā valodā, sarunvalodā, bet daļa ir novecojuši vai zuduši, vai skaniski pārveidojušies, personu nosaukumi: *bruhtgans* ‘līgavainis’; *junkuris* ‘jauns, neprecēts cilvēks’; *gēkķis* ‘mulķis’; *mamfelle* ‘jauna, neprecēta sievietē’; *nahburgs* ‘kaimiņš’; *unšwats* ‘nelietis, blēdis’; dažādu mājsaimniecības priekšmetu nosaukumi: *kanne*, *kappeja*, *knohpe* ‘poga’; *buddele*, *speeģelis*, *schneppers*, sal. *das Schnappmesser* ‘saliecamais nazis’, šeit ‘bārdas nazis’; *tašše*, *fopa* ‘divāns’; dažādu iestāžu un telpu nosaukumi: *pabriķis* ‘fabrika’; *kambaris* ‘istaba’; dažādas lietas, vielas un augi: *ammats*, *ahdere* ‘dzisla’, sal. *die Ader*; *bankrotte*, *biļļards*, sal. *das Billard* [‘biljart’] ‘biljards’; *bohķftabs*, *brandwihns*, *ihre*, *kahrtes*, *kartuppeļi*, *krohnis*, *kurwis*, (*baltas*) *leļjes* ‘lilijas’ (ME II 440 — *lellene*, eine Blume: *lellene zied baltiem ziediem*); *lohne*, sal. *der Lohn* ‘alga’, *maggonēs* (ME II 547 — „wohl aus dem Germanischen, etwa aus einem as.**magō*“); *nehfdohķs* ‘kabalakats’; *rahmis*; (*pilsšehtas*) *rahts*, sal. *der Rat der Stadt*; *ruhme*, *šchnapss*, *rohzes*, *rumšchnapsis*, *rumms*, *wiohles* (ME IV 583 — aus d. dial. *vi(j)ole* ‘vijolītes’); *wihfe* ‘veids’ u. c.

Starp aizguvumiem no vācu valodas ir vārds *uore* ‘rati ar paaugstinātu redzeļu virsmu’. Šādi rati nav pazīstami Āraišos, Bērzaunē, Ērgļos, Ļaudonā, Siguldā, Veclaicēnē (ME IV 419), arī Suntažos. Vārds *uore* atrodams arī J. Langes un K. K. Ulmaņa vārdnīcās.

Aizguvums ir arī substantīvs *trakteer(i)s*: *tad pulķsten trijōs aisgahje us trakteeru pušsdeenā. Pa wakkaru wiņšch atkal tai trakteerî* (6).

Lietots arī vārds *intrešēses*: *makšahšchu muhrneekam in trešēsēs no wiņņa naudas* (16), te internacionālisms ir ar <e> izlaidumu aiz <t> kā sarunvalodā, nozīme — ‘labums, peļņa’ (SV 1926: 54, 1. noz., SV 1999: 312, 3. noz.).

Aizgūti ir verbi *ahrfeht*, *prohweht*, *škappeht*, (*ša*)*ķibbeletees* ‘sabārties, salamāties’ (ME III 663); *ķimmeretees* ‘rūpēties’ (ME II 381), (*ap*)*ftelleht*; *wahķeht* ‘slimu, mirstošu uzraudzīt’; (*ap*)*feeģelet*, (*us*)*winneht* un adjektīvs *lihderigs* (sal. *liederlich*) ‘izlaidīgs’, adv. *luftigi*.

Lietots ārsta nosaukums *dakters*, sal. *der Doktor*, bet līdzās vārdam *ārstēt* ir arī *pūlēt* ‘novērst slimību ar brīnumzālēm’ (ME III 446 — aizguvums no vlv. *pulen*): *Šchis dakters [...] pee Šschulza nahze trihs woi tšchetras reifes par deenu to ahrstehť* (18); *šlimneekus pu hleja gan ar šchahdahm, gan ar tahdahm fahlehm* (3); un arī substantīvs *kambaris* lietots līdzās vārdam *iftaba*: *šehdeja Kraukļu krohdfineeka kambarî — krohga iftaba bij tukšcha no ļaudim* (3).

Ir daži retāk lietojami aizguvumi no krievu valodas, kurus mūsdienās lieto sarunvalodā: *kuptšchis* ‘lopu tirgotājs’, *rejbaineeks* ‘palaidnis’ un *bratšchka* (par to sk. turpmāk).

Tulkojuma tekstā ir dažādi vārdi vai vārdu savienojumi, kuri mūsdienās ir novecojuši vai tie kādā nozīmē tagad nav lietojami:

aizseeft ‘paciest, pārciest’ (ME I 21): *bet man ar jums kas jarunna, ko newarru aizseeft* (38);

apfibbinaht ‘apžilbināt’: *azzis apfibbinatas* (36);

atgahdatees ‘atcerēties’: *jo atgahdajahs škaidri* (37); arī *atminnehtees*: *daudf laudis wehl atminnejahs* (6);

atņemtees ‘atgūties’: *kad bij drusziņ ween atņehmušees, tad eesahze schņukftedama raudaht tik gaufchahm ašsarahm* (8);

atmaņņa ‘samaņa’: *Jau wešselu neddeļu Schulzis gulleja bes atmaņņas* (18);

audfeht ‘audzināt’ lietots tāpat kā latviešu folklorā un sarunvalodā attiecībā arī uz cilvēkiem, ne tikai uz augiem vai dzīvniekiem (ME I 215, 216): *fchehlširdiga mahtes mahša [...] gan tuhliņ peeņehmuši [bērnu] audfeht peešewis* (8);

bahrŕda (ME I 273, galvenokārt Kurzemē, Zemgalē, bet Suntažu izloksnē — *bārda*): *Kad tu tahds pats meifters[,] bahrŕdu dŕennoht* (45); *bahrŕda* dialekta forma, „pareizāki rakstīt tikai *bahrda*, *bārzda* īsteni ir tas pats vārds, kas krievu *борозда* ‘vaga’, un senlatviešu valodā vārdam *bārzda* būs arī laikam tā pati nozīme bijusi, kas minētam krievu vārdam, ar laiku abi vārdi samaisīti [...] un beigās ‘vagas’ nozīme vārdam *bārzda* zudusi“ (Endzelīns 1901: 581, DI I 670), vārds izplatīts tā laika rakstu valodā, ir bijis arī Reiņa Cukura skolas grāmatā;

dfelfis ‘gludeklis’: *Tik ko wehl wiŕfchoja ar karftu dfelfi drusziņ tà kà gluddinaht* (31);

elpeht — 1) ‘atgūties’: *bet ar Meiera naudu zerrejis ween elpetees* (17); 2) nozīme no vlv. *helpen* ‘palīdzēt’ (ME I 568): *Tam gan elpešchu, par to naw behdas* (33);

galds, galdiņš — tulkojuma tekstā ir vārda senākā nozīme ‘pabiezs koka dēlis’: *Pahr namma duroim bijuskahrts melns galdiņšch*, tekstā *galds, galdiņš* lietots arī mēbeles nozīmē: *us škrohdera galdu gulleja wezzas drehbes, kas jalahpa* (37);

(*savu*) *galwu barot* ‘apgādāt, uzturēt sevi’: *kas abbas diwas tik tik ko šawu galwu barroja* (7); *luhko, ka tu te barro šawu galwu, kamehr man buhs darba Ohrdruppê* (22); *ar ko šchim brihfcham tas barrojot galwu, to neweens nefinnaja* (27);

glaudu vārdi: *viņšch dewis deews finn kahdus mihkftus, šaldus glaudu wahrduš* (10) (ME I 621 — *glaudi*, vsk. *glauds* no *glaudīt*, arī nozīme ‘glums’);

gullā ‘slimība’ (ME I 679): *Gattlaps atnešis fiņņu par wiņņa guļļu* (18); *gruhta gullā* ‘slimība’ (ME I 669, 670 — sal. *grūta gulta* ‘nāves gulta’, J. Lange „das Totenbett“): *laikam eegulšeēs gruhtā guļļā* (14); *karftuma gullā* ‘slims ar drudzi, karsoni’, (ME I 680): *Šulzīs gulleja karftuma guļļā* (17);

kaķķa brehkums ‘neliels attālums, kurā var dzirdēt kaķa brēkšanu’, vārdu savienojums ir atrodams G. F. Stendera un K. K. Ulmaņa vārdnīcā (ME I 331): *Nudee, ka no Ahrrerpurtes šchurp naw kaķķa brehkums* (18);

paņemtees (ME III 79 — *paņemt* 3. nozīme „sich anheischig machen“ ‘apņemties’): *jo bij paņehmees isdarriht šchohdeen leelas leetas* (9);

pahrwehrtitees ‘pārvērsties’ (ME III 187 — no E. Glika Bībeles tulkojuma): *Us tik ahtru rohku Šulzīs bij pahrwehrtijees un palizzis par gohdigu strahdneeku* (39);

paķķeles ‘zeķu saites, prievītes, ar kurām atsēja zeķes zem ceļgala’ (ME III 53, 11 — sal. *pacele*): *tad šawas paķķeles mekleja ihfti pee škapja* (40);

plehwinah ‘plivināt’ (ME III 342 — L. Depkina un K. K. Ulmaņa darbos): *sahze kufteht un plehwinah t pašaul leelus šikšpahrnēs špahrnēs* (35);

preeza ‘prieks’ (ME III 39 norādīts, ka vārds lietots Drustos, Odzienā, atrodams „Magazīnās“ XVI, 2, Latgalē, K. K. Ulmaņa vārdnīcā (1872), arī E. Glika Bībeles tulkojumā): *rahdijahs tam tas preza š laiks, kad bij nonahzīs us Erpurti* (31); // *preeks: apwehftijeeet preeku zilweku behrneem* (35) // *lufte: Šulzam gan bijuši lufte us darbu, bet kà zittureif ar lufti bij bijis drihf pagallam* (39);

samantoht ‘iegūt’: *Ņemm labbak to naudu, ko wakkar ešmu šam antojs* (28);

šahņi (ME III 804 — *sāns*, arī *sāņi* K. K. Ulmaņa vārdnīcā): *rohkas eespreeduši [tā!] šahņōs* (12);

šnuķķi usmeft ironiski ‘uzmest degunu — apvainoties, sadusmoties’ (ME III 979): *Nu kad tu par makti[,] šnuķķi usmettuši[,] gribbi palikt mehma, mannis pehz* (28);

ugguns ratti — vilciens, ko velk tvaika lokomotīve, *ugguns kuģģis* — tvaikonis. Vārds *tvaikonis* ir pavisam jauns, rakstos atrodams kopš 1875. gada, par *tvaikoni* nosauca ar tvaiku dzenamu gan kuģi, gan lokomotīvi. Kā stāsta tehnoloģiju vēsture, pirmās tvaika mašīnas tika uzbūvētas 1804. gadā, bet pirmais tvaika lokomotīves vilciena dzelzceļš Anglijā atklāts 1825. gadā, savukārt Krievijā — 1837. gadā.

Pēc nozīmes tiek šķirti vārdi *pīpēt* un *smēķēt*: *Šaimineeks pats un tee zitti pihpēja tabaku, bet balbeers smēķēja zigarriņu* (3).

J. T. Bērenta tulkojums ir bagāts ar sinonīmiem. Vairāki sinonīmi ir vārdam *bratschka* // *brahlihtis* // *brahlis* // *beedris* ‘tādi, kas pieder pie vienas

kopas', šeit — pie krogus dzērājiem: *Wai Deewiņ, bratschka, junkuris brehze. Eemet' kahdu pahri schņapsu un behdas buhs šlihzinatas, buhši atkal lahga brahlis* (32); *kas tad tew brahlit, junkuris to isšmehje* (31); *wiņņa fchuhpu brahlišchi šmehjajs* (32); *un beedris paleek beedris, woi šlikts woi labs, likke[,] lai tam dohd atkal rumschņapsi* (27); *Wiņņa beedri, kuptschis un junkuris to senn jau gaidijušchi* (31).

Ir arī citi sinonīmi: *tukšchiba // nabbadfiba: un tukšchiba skaiftuma feedus bij nokohdušchi* (7); *ar wišsu nabba dfibu, abbas ir laimigas* (7);

seewa // laulats draugs: un usleelija, isteize Schulzi un wiņņa seewu (23); *Šulzis ar sawu laulatu draugu bij apmetees Ohrdruppē* (23).

Savdabīga sinonīmu rinda veidojas ar vārdiem *kliegt* un *brēkt*, kuri tulkojumā lietoti līdzās un abi nozīmē 'skaļi kliegt, skaļi, neapvaldīti kliegt' un attēlo kliegšanas intensitāti: *ko nu kleedfeet, brehzeet* (11); *Woi buhs kleegt un brehkt* (19). Vārdu virknējums *kliegt* un *brēkt* papildināts ar frazeoloģismu (*blaut*) *wišsâ galwâ* 'kliegt ļoti skaļi, cik stipri spēj' (LFV I 377), tā vēl vairāk izceļot lielo kliegšanu: *nekleedfeet, nebrehzeet tâ wišsâ galwâ* (11); arī *blahwe wišsâ galwâ* (26). Sinonīmu rinda veidojas vārdiem *lammaht // ķehfiht // sunniht: kad juhs lammajeet un ķehfijeet weenâ gabbalâ* (11); *woi seewa tew labbi is sunnijsi?* (31). Ir vesels lamu vārdu komplekts, kurus sadusmotā māte vēltī savas meitas pavadējam: *ka tu refbaineeks [,] tai laupijis wišsu gohdu, wišsu preeku, wišsu laimes daļļu, un nu tahds šlepka wa te dfihwo [..] Zuhka tahds!* (10); *[..] tu mauku pakkaļa, tu ehfelis, tu bullis!* (11); *Luppatsu leelskungs tahds!* (10); *šlaifta gabbals* (22).

Tulkojumā daudz frazeoloģismu: *kâ aistreeks* (24); *kâ akmins us širds* (30); *kâ akmins nošpeedis širdi* (31); *kâ bluķķis (kritte pee femmes)* (33); *irr wehjà* (14); *naw ne plikka pee dwešseles* (32); *galwas grohfischana* (41); *apskattijahs no galwas galla lihdf papehscheem* (9); *(ne)aisbahft mutti* (38); *pušchu plihft, trakks no dušmahm* (14); *pahr galwu laidis* (13); *širdi grauftin graufch* (20); *us ohtru kahju* (32); *dfihwo kâ leelskungs* (10); *it kâ ķehniš* (18); *nobahlis kâ lihķis* (10); *(nokritte pee femmes), kâ maišs* (32); *nomeft pee mallas* (25); *kâ nafis širdi* (37); *ar pirkfta gallu (to aistikt)* (41); *širds palikke weeglaka* (13); *kâ peešeets* (39); *širds tam šaplakke* (13); *širds šaskreenas ween* (28); *ar drohšchu širdi* (13); *kâ šchķehpis širdi* (24); *nowelt šmaggu šlohgu no širds* (14); *us širds tas pats šlohgs* (41); *širds pahrškreheje* (sal. *sirds aptekas* (*apskrienas*) 'saka, ja pārņem sarūgtinājums, aizvainojums, dusmas' (LFV II 364)); *nešazzijuši ne weenu pušchplehftu wahrdu* (26); *us weetas* (14) u. c. Frazeoloģisks raksturs ir vārdu savienojumam *wels [tā!] mannu kahju wedis* (*us šcho šasohditu kaktu*) (30), *kā arī it kâ širds tam ftahwetu uhdēni, it kâ jaraud tam* (19),

širds ftahwehja kà eekšch uh dens un aššaras nahze kà par jo mihļu aisgahjušchu draugu (32), bet tie nav uzrādīti ne K. Milenbaha „Latviešu valodas vārdnīcā“, ne „Latviešu frazeoloģijas vārdnīcā“.

J. T. Bērenta tulkojumā ir tradicionāli vārdu savienojumi, kas raksturīgi latviešu valodai, piemēram, diennakts laika maiņas atspoguļojums: *apšpihdeja rih̄ta šaulite uslehk̄dama* (36); *ar mafu gaišmiņu* (39); *no rih̄ta* (41); *jau aisšwih̄de* (30); *kad šaule jau bij gabbalâ* (30); *gulleht lih̄df leelai deenai* (28); *wiššu preekšchpušsdeenu* (31); *aisgahje jau preekšch pušsdeen̄as* (29); *pehz pušsdeen̄as* (28); *zauru augošchu pehzpušsdeenu* (26); *kad us wakkaru Šulz̄is pahn̄ahze* (16); *prett wakkaru ween wehšums to mohdinaja* (31); *kad mettahs tumšch* (27); *nahze us mahjahm kà ween leelâ kreh̄slâ* (25); *peenahz̄is wakkars* (24); *lih̄df weh̄lam wakkaram* (30); *preekšch pušsnakts* (29); *bija pušsnakts* (33); *pehz pušsnakts* (28); *waššaras deeniņâ* (24); *waššaras laikâ* (26). Sarunās par laiku ir frāze *runnaja par to Deewa laiku* (27).

5.2. Fonētika

19. gs. vidū tapušajā J. T. Bērenta tulkojumā daļa fonētisko īpatnību sakrīt ar 18. gs. rakstu valodu, ko aprakstījis valodnieks Pēteris Vanags (Vanags 2015: 46, 47), piemēram, <v> vai <j> zudums starp patskaņiem vārdā *šchuums*: *bet pee šchuuma maks̄as bij klaht* (5). Tā kā substantīvus ar *-ums* darina no adjektīva celma vai verba pagātnes celma, verbam *šūt* pagātne ir *šuva* vai dial. *šuja*, Bērenta tulkojumā — *šhue*: *nomette tahs bikšes*[.] *ko šchue* (26); *arween lehnaki un lehnaki šchue* (39). Tā kā Bērenta tulkojuma valodā visiem I konjugācijas vārdiem pagātne ir galotne *-e* (par to sk. turpmāk), šajā gadījumā *šhue* ar elidētu <v> vai <j>, kaut gan J. Endzelīns norāda, ka „pagātne, cik zināms, tagadnes *jo*-celmiem atbilst *ē*-celmi, izņemot [...] aiz *j* var sekot tikai *ā* (ne *ē*)“ (Endzelīns 1951: 765), tekstā arī *šhueklis*, *šhueklis*. Tāpat <v> zudis verba formā *noķļuis*: *kà šcheit ešmu noķļuis* (36).

Ir zudis <v> skaņu kopā *-rv-* *ciris* < *civris*, šeit — *zirrišchus mett* (3); šāda izruna raksturīga Vidzemes vidus izloksnēs.

Tikai vienu reizi konstatēts <j> zudums aiz lūpeņiem: *wehrpot*, bet citur saglabāts: *reeb̄jot*, *škapja*, *rupja maife*, bet *pūcu* gaidāmā *pūču* vietā: *daudf legioni melnu puhzu* (35). Trūkst skaņu mijas vārdā *engelis* (34), *Tihriņges femmê* (4), *legioni* (35). Līdzskaņu asimilācija ir vārdā *wells*, kas rakstīts ar diviem vai vienu <l>: *lai eet pee dewiņeem welleem* (14); *wellu no šewis bij šittis nohft* (40); *Wels lai rauj tahdu dfihwi* (28); *ka wels mannu kahju weddis* (30), bet citur — *melns*, *pilns*.

Starp adjektīviem ir vārdi ar skaņu kopu *-ār-* vārda saknē, kuri ieviesušies tā laika rakstu valodā no Kurzemes rietumu izloksnēm (EM Lg 1907: 19) — *bahr̄gs* un *gahr̄ds*:

bahr̄gs: *jeb kad ba h r g â feemâ sâlft, ka zirriſchus mett* (3); *Jau wezza atkal ba h r g i tam gribbeja atbildeht* (20). Vārda sakne *bahr̄g-* ir atvasināta verbā *ſabahr̄gotees* (ME III 591 — *sabarguot, -ties* ‘kļūt dusmīgam’, Lerhis Puškaitis. Latviešu tautas (teikas un) pasakas, 1891): *Šulzīs kahdu riht' zehlāhs, ſa ba h r g o j e e s un errigs wairak wehl* (14);

gahr̄ds (ME I 602 — *gards, gārds*): *meegs nekahds ga h r d s tam naw* (15).

Par <i> iespraudumu substantīvu galotnēs sk. turpmāk sadaļā „Substantīvu gramatiskās kategorijas“).

Tādos aizguvumos kā *Erfurte, kafija, fabrika* Bērenta tulkojumā burts <f> aizstāts ar <p>, atbilstoši latviešu runai: *Erpurte, kappeja, pabriķis* (Endzelīns 1951: 167).

Vārds *ehwerjehliba* ir ar <j>, nevis <ġ>, jo daļā izlokšņu aizguvumos /ġ/ aizstāj ar /j/, šeit šajā ziņā līdzīgs ir otrs vārds *nejehlis* ‘neġēlis’ (ME *nejēlis* nav): *Nē, nē, wezzo Millereeni tu ne j e h l i s, jau nepeewilši wis* (12). Valodniece Marta Rudzīte (1924–1996) izsaka šādu domu: „Varbūt te atdarināta Baltijas vāciešu izruna, kas vārda sākumā palatāla patskaņa priekšā g vietā runājuši j.“ (Rudzīte 1993: 297, 298) Mūsu gadījumā skaņu pārmaiņas notikušas vārda vidū. Vārds *ehwerġehliba*, aizguvums no vācu (vlv. *över* ‘über’ + vlv. *gēl* (Sehwers 1953: 34)), ir konstatēts J. Langes vārdnīcā (ME I 578), pie vārda *neġēlis* ir piezīme, ka varbūt „-ġēlis aus *ēverġēlis* entnommen?“ (ME II 714), mūsu gadījumā abiem vārdiem ir kopīga daļa *-jēl-*, nevis *-ġēl-*, t. i., ar fonētisku pārveidojumu.

5.3. Morfoloģija

5.3.1. Substantīvi

5.3.1.1. Substantīvu darināšana

Substantīvu darināšanā izmantota izskaņa *-šana*, kas ir produktīvs vārddarināšanas paņēmiens arī mūsdienās, bet, salīdzinot ar tā laika vācu mācītāju sprediķu latviešu valodu (sk. Paegle 2019: 129, 130), šajā tulkojumā tie konstatēti samērā maz.

Substantīvi ar *-šana*: *atbildeſchana: jadohd at b i l d e ſ c h a n a* (37); *atfihſchana: labbaka at f i h ſ c h a n a zittam nahk ſchâ; ahrftehſchana: warroht lihdfinaht wiſſu parahdu ar a h r f t e h ſ c h a n u ween* (18); *buhſchana: eetaiſijis ſawu ſkrohdera bu h ſ c h a n u* (6); *eekohpa ſawu mahjas bu h ſ c h a n u* (8); *dfihwoſchana: ka ſtaigahs atjaunotâ d f i h w o ſ c h a n â* (23); *apdohma ſawu d f i h w o ſ c h a n u* (36); *glahbſchana: naw gl a h b ſ c h a n a s* (34); *eeſpehſchana:*

jo kas gan dewe eešpešchās to apņemt par šeevu (11); grohfišchana: Te nu wiņņai galwas grohfišchana (41); kohpšchana: lai neteeeku kawehta no kohpšchanas; kahrđinašchana: dabbuja wirsrohku par kahrđinašchānu (40); lahpišchana: pee lahpišchanas (37); leelišchana 'lielišanās': maf ko makša ta leelišchana, ar ko zits leelahs (4); miršchana; guļļus miršchānu (19); neapkohpšchana: kad nomirft neapkohpšchanas dehļ(19); palaišchana 'palaišanās': us palaišchanas zeļleem (15); patikšchana: pehz patikšchānas warreja islašsiht (5); pafušchana: noškreeši pohftā un pafušchanas besdibbinā (34); peeminešchana: tohs glabba par peeminešchānu (43); ruhkšchana: iszehlahs ar ruhkšchānu daudflegioni melnu puhzu (35); raudašchana: azzis [...] no raudašchanas uspampušchas (37); šajaukšchana: prahta šajaukšchana (15); šajukšchana: bij šajukšchana leela (8); šaprezešchana: ka dabbujuši finnaht par to šaprezešchānu (14); šatikšchana: meeram un šatikšchānai atkal bij mahjas weeta (8); wilkšchana: Kā ar wilkšchānu tee Šulzi wilke us kahrtehm (32).

Vairums no šiem darinājumiem ir lietojami arī mūsdienās, izņemot *atbildešchana*, tagad *atbilde*, *eešpešchana* — *iespēja*, *peeminešchana* — *piemiņa*. Tulkojumā vērojams atgriezeniskā substantīva trūkums: *leelišchana*, nevis *lielišanās*, *palaišchana*, nevis *palaišanās*.

Nākamā salīdzinoši lielāka grupa ir substantīvi ar *-ums* un *-iba*, kas lietojami tāpat kā mūsdienās. Darinājumi ar *-ums*: *augums*, *baltums*, *blahwums*, *brihnums*, *dfehrums*, *gaišchums*, *karftums*, *kahrums*, *labbums*, *lehrums*, *mafums*, *netikkums*, *škaifums*, *špihdums*, *šwešchums*, *ščuums*, *wezzums*, *zeetums*.

Darinājumi ar *-iba* resp. *-iba*: *baggatiba*, *gudriba*, *mihleftiba*, *nabbadfiba*, *nebehdiba*, *pateziba*, *prezzibas*, *šohdiba*, *šwehtiba*, *škaidriba*, *taišniba*, *tizziba*, *fchehlafiba*.

Substantīvi ar izskaņu *-(i)nieks* ir šādi: *galwineeks*, *grehzineeks*, *gudrineeze*, *krohdfineeks*, *leezineeks*, *muhrneeks*, *šaimineeks*, *šlimneeks*. Tie visi ir lietojami mūsdienu valodā, izņemot *galwineeks* 'galvenais': *tad tew gan parahdišchu, ka es tas galwineeks un pawehletais* (26).

Regulāri, tāpat kā mūsdienu valodā, ir darināti deminutīvi ar *-iņsch* un *-iņa*: *dehliņsch*, *galdiņsch*, *jehriņsch*, *mafumiņsch*, *meedfiņsch*, *putniņsch*, *rehķeniņsch*, *wihriņsch*, *zigarriņsch*; *ašsariņa*, *deeniņa*, *galwiņa*, *iftabiņa*, *mahmiņa*, *memmiņa*, *meitiņa*, *naudiņa*; *-tiņa*: *azztiņa*; kā arī ar *-ītis*, *-īte*: *kurwitis*, *kušchķitis*, *škappitis*; *aubite*, *puķķite*, *kohklite* (*kohklišchu* dsk. ģen.), *rohfite*, *maggonite*, *uppite*, *fekķites*.

Darītāju nosaukumiem izmantotas izskaņas *-ējs* un *-tājs*: *kohpejs*, *krahpejs*, *šanehmejs*; *muldetajs*, *neewatajs*, *runnatajs*, *ftrahdatajs*, *pawehletais*, *perretajs*.

Izskaņa *-iene* lietota precētu sievu nosaukšanai pēc vīra uzvārda: *Millereene, Schulzeene, Waltereene*, bet ne vietas apzīmēšanai, tur izmantota izskaņa *-ene*: *ka tee [akmeņi] tam eedohti no augšchenes* (37); *kad no šcheijenes to reif tikku aisgahjis* (11). Vārds *šejene* konstatēts J. Langes, K. K. Ulmaņa darbos, E. Glika rakstos un dažās izloksnēs (ME IV 14), tāpat arī *augšene* E. Glika darbos (ME I 218); *tahlene: kad no tahlenes ween eeraudfija kahdu mamfelli us wiņņu nahkohšchu* (13).

Neparasts ir substantīvs *leetoweens* 'lietuvēns' (ME II 508 — *lietuwēns, lietuvens, lietuonis*): *Tu, leetoween s, špehkus mahkdams teem paņemm* (35). Substantīvus ar izskaņu *-iens* izskaņas *-enis* vietā atradis Rūdolfs Grabis (1906–1996) Zlēku mācītāja Johana Georga Bitnera ābecē (1841): „ir daži gadījumi ar izskaņu *-iens* izskaņas *-enis* vietā, piemēram, *rahzeens* 'rācenis'“ (Grabis 1981[2006]: 184), tā varētu būt vārdā *leetoweens*, ja vien šeit nav iespiedklūda.

Izskaņa *-eetis, -eēšchi* lietota pilsētas iedzīvotāju nosaukšanai: *tad[,] ismehdidams Erpurteēschus[,] ween sazzija: ak tawu Erpurteēschu muļķibu!* (7), bet ne *-eris* (sal. *Eņlenderu femme* un Ozols 1967: 462).

Ir daži substantīvu darinājumi ar izskaņu *-ens*: *pulkftens, špilwens* un *wehmens*. Interesanti, ka suntalnieku sarunvalodā vēl 20. gs. vidū parasti tika lietots vārds *ķisenc*, nevis *špilvens*. Vārds *špilvens* reģistrēts jau 1705. gada vārdnīcīnā (Vanags 1999: 106), bet *wehmens* Suntažos ir pilnīgi svešs, tā vietā — *vēmienc*. Vārds *wehmens* — *galwa reibft un wehmens nahk* (24) — atrodams arī vecākos rakstu avotos, piemēram, G. F. Stendera un K. K. Ulmaņa vārdnīcā (ME IV 559).

Ir daži substantīvi ar sufiksu *-(e)kl-*: *apšmeeklis, kaweklis, wehjahrahbeklis, putteķļi, firneķļi*, bet savdabīgi atveidots vārds *šuveklis* — *schueklis, šchuēklis: Woi šehdeja ar sawu šchu ekli* (23); *atšehdahs pee šchu ekļa* (30); *tad Lenei [Leenei] šchu ekli s iskrittis no rohkahm* (8). (Sk. par to arī iepriekš sadaļā „Fonētika“.)

Ar izskaņām *-ējs* resp. *-ejs, -eis* ir reģistrēti tikai pāris lietojumu: *nahzeis: apšohlahs, ka buhs nahzeis* (27); *ehdejs: Ak meeram un preekam ehdejs bij eemetees ar to negohdu* (7).

Mūsdienās neierasti ir daži darinājumi ar *-ons*: *deggons* (ME I 453 — dialekta forma, arī E. Glika Bībeles tulkojumā): *lohpu kuptšchis [..] ar sarkanu deggonu* (27); *daudf melnu puhzu ar deggošcham azzim un aššeem deggonem* (35); *palaidons* (ME III 54 — dial., arī J. Langes vārdnīcā, „Magazīnās“ IV, 2, 124): *Šulzīs palaidons, pašcham par pohftu* (28).

Substantīvu saliktenī ir divu veidu — ar nesaglabātu pirmā komponenta galotni: *ahrprahts, galwagalls, garrkuhļi, grahwalla, kaklauts, preekšchauts,*

leelmannis, šehtmallā, šikšpahrne, zellgalli, ar saglabātu pirmā komponenta galotni: *leelskungs // leelkungs, muhrneekameifters, parahdudewejs, pehzpušsdeena, pilsšehta, preekšchpušsdeena, pušsnakts, pušsdeena, šapņuķehniņsch, šudrabakahjiņa, wehjaagrahbeklis, zellawihrs*. Tulkojuma tekstā *šapņuķehniņsch* rakstīts gan kopā kā saliktenis, gan atsevišķi kā vārdu savienojums — *šapņuķehniņsch*.

Dienu nosaukumi tulkojuma tekstā ir gan substantīvi, gan adverbī: *pirmodeen* (ME III 225 — *pirmdiena, pirmudiena, pirmuodiena* Jaungulbenē, Dzērbenē u. c.): *pirmodeen ar mafu gaišmiņu Schulzis atkal pee darba* (39); *zettortdeena* (ME I 376 *ceturtdiena*): *Bij zettortdeena* (13); *šeftdeena, šwehtdeena*: *Juhs, meifteri mihlais, dfimmušchi šeftdeena i iseijot, šwehtdeena nahkoht* (16).

Tekstā ir vārdu savienojumi, kuriem ir termina nozīme, piemēram, *Šeewas mahtes mahša ftaigaja par wezzu mah ti* [vecmāti] *pee baggateem un nabbageem ļaudim* (23); *kad naw baltas maifeš* [baltmaizes], *tad jau jaehd rupja maife* [rupjmaize] (27). Konstatēts arī viens ģenitīvenis — *trih'kungu: ap trih'kungu deenu* (3).

5.3.1.2. Substantīvu gramatiskās kategorijas

Atsevišķiem substantīviem tulkojuma tekstā nav noteiktas dzimtes, skaitļa un locījumu sistēmas. Tā vārds *peļņa* var būt gan sieviešu dzimtes vienskaitlinieks, gan vīriešu dzimtes daudzskaitlinieks *peļņi // peļņa* (ME III 198 — *peļņi* G. F. Stenderam, K. K. Ulmanim, E. Glikam u. c.): *jo peļņa ne zik leela pee lahpischanas, bet tak bij darbs* (37); *zitti kungi tam dewe darbu un jaunus peļņus* (6); *bij appraššijušeas [...] par wiņņa leeleem peļņem* (9).

Svešvārds *biljards*, fr. *billard* (SV 1999: 104), tulkojumā atveidots divējādi — kā vīriešu dzimtes daudzskaitlinieks: *tur špehleja us biljartem* (6), vai sieviešu dzimtes vienskaitlinieks: laiks *tam palikke garšch, biljartes arri nebij* (27), *biljartes* — domājams, vsk. ģen. aiz noliegta verba, sal.: *kad tew naw naudās* (32); *zittu weešu wairs nebij* (32), bet šajā konstrukcijā mēdz būt arī dsk. nominatīvs. Pēc noliegta verba: *naw zitta waina* (29); *Bet naw mums wehrdiņsch pee dwehšeles* (29).

Vārds *rohbečha* vienā un tajā pašā nozīmē lietots gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī: *kad bij tikkušchi pee rohbečhas, tad weens šauze ohrmaņnam* (21); *us rohbečchahm tee bij išschķihrušchees* (23).

Nereti substantīvam ir cita gramatiskā dzimte nekā mūsdienu literārajā valodā:

brohkafts (vīr. dz.): *gahje us brohkaftu* (6);

grihds (ME I 656 — *grīda*, bet J. Langes, G. F. Stendera, K. K. Ulmaņa vārdnīcā — *grīds*): *jo grihds* (vīr. dz.) *balts, lohgu ruhtes špohdras* (7);

kuppeni: noklihdīs no *zēlla pa šneegu kuppeneem* (vīr. dz.);
mugurs (ME II 661 — *mugura*, arī *mugurs* E. Glika u. c. darbos): *bet a i s m u g g u r a k o d f i r d e j i s u n a p g r e e f e e s* (43); *a i s g a h j i s f e l l i s, u s m u g g u r u a r m a f u m a f u š o h m u* (6); lokatīvā — *ġehrbt muggurā: šwahrkus ġehrbe m u g g u r ā* (26);
pabriķis ‘fabrika’: *p a b r i ķ a k u n g s* (17);
plezze(s): *Gattlaps [..] p l e z z e s w e e n š a r a h w i s a i s g a h j e p r o h j a m* (16);
šikšpahrne (ME III 837 — E. Glika un K. K. Ulmaņa darbos): *šahze kufteht un plehwinaht pašaul’ leelus š i k š p a h r n e s š p a h r n u s* (35);
wadmals (ME IV 430 — *vadmala*, bet *vadmals* (vīr. dz.) J. Langes, K. K. Ulmaņa, A. Bīlenšteina darbos): *w a d m a l s t a h d s b e e f s* (23); *m a k - š a h š c h u w a d m a l a p a b r i ķ a m t o n a u d u* (16).

Daudzskaitlinieki parasti ir tādi paši kā mūsdienās: *bailes, behdas, blehņas, bikšes, drehbes, dubļi, dušmas, duhmi, eeraščas, kahfas, kriftibas, ļaudis, ļautiņi, Miķķēļi, pagirras, prezibas, rakfti* ‘rakstītais’, *šahpes, širdsehfti, šwahrki, šweedri, šchaušmas, šchaušch alas, wallodas: newarreja ihfti wallodās tikt ar teem wihreem* ‘uzsākt sarunāties’ (27), *fahles* un *ruņņas*, mūsdienās — *runas*. Daudzskaitlinieks ir arī vārds *ščuhpļi: jau prahws dehliņšch brehze š c h u h p l ū s* (49), kur, iespējams, netiek šķirti vārdi *šūpulis* resp. *ščuhpļi* un *šūpoles*.

Mūsdienā daudzskaitlinieks *baumas* tulkojuma tekstā lietots vienskaitlī — *bauma* (ME I 267 *bauma*): *kad mahte Leenei runnahjuši par to b a u m u* (8). Atsevišķi vārdi, kas tagad ir daudzskaitlinieki, tulkojumā ir vienskaitlinieki tāpat kā Suntažu izloksnē, piemēram, ēdienreižu nosaukumi: *brohkafts: gahje us bro h k a f t u*; *pušsdeena: gahje p u š s d e e n ā* (6); *man jaet p u š s d e e n ā* (9). Te labi iekļaujas arī vienskaitlinieks *launags: un Leeni, kas ar l a u n a g u u s wiņņu gaidija* (40). Svētku nosaukums *Lieldienas* ir lietots vienskaitlī: *us l e e l d e e n a s šwehtkeem* (42).

Blakus līdzskaņu celma vārdam *uhdens* ir līdzskaņu celmi ar *-ins*: *akmins, akmiņa, akminu*, dsk. *akmiņi, akmiņeem, akmiņus; besdibbins, besdibbinā, kambara d i b b i n s, fibbins*, kā tas ierasts šā laika literatūrā.

Vārdam *suns*, Suntažu izloksnē *sunc, sunis*, tulkojuma tekstā datīvā ir galotne *-am*: *wezzam š u ņ ņ a m arri wehl fohbi* (10); neparasts ir dsk. ģenitīva lietojums: *ka es to nekohptu šcheit atftahtu kà š u ņ ņ u* (19).

Jaukta deklinācija ir vārdam *mehnešs* ‘debess spīdekļis’ vsk. nominatīvā: *Azzis, kas ehna i špihdeja kà m e h n e š s* (32), jo citos locījumos netiek šķirts no *mehnešis* ‘laika iedalījums kalendārā’: *šche m e h n e š c h a g a i š c h u m s l e e l s* (32); un *mehnešis*: *kad šeptitais m e h n e š i s n o d f i h w o h t s* (42); *n o d f i h w o h j a [..] m e h n e š i p e h z m e h n e š c h a* (14); *kad šeptiņus gaddus un šeptiņus m e h n e š c h u s [..] buhši zihniņees* (36).

Vīriešu dzimtes substantīvu deklinācija ir nesakārtota, piemēram, pamatformā *meifters* (o-celms) un *meifteris* (ijo-celms), citos locījumos ir paralēlformas: *ko nu meifters darrihs?* (11); *Šchis bij Gattlaps, kas meifteru kahdu zēlla gabbalu bij pawaddijis. Un us kurrenes tad meifteris eedams?* (21); *wiņsch meifteram finnajis labbi istikt* (17); *nešagaidijis meifteri* (24). Vīriešu dzimtes ijo-celma substantīviem vsk. datīvā ir galotne *-am* kā o-celma substantīviem: *meifteram, ohrmaņņam, škrohderis // škrohders — škrohderam, šullaiņam, trohnis — trohņam, fellis — fellam, fağlam, Šschulzis — Šschulzam*.

Dažiem o-celma vārdiem vsk. nominatīvā galotnē ir <i> iespraudums, kā tas raksturīgs Vidzemes vidus izloksnēs, piemēram, *eemeslis, smeeklis*, bet arī citos locījumos, piemēram, akuzatīvā un ģenitīvā, šie vārdi deklinēti kā ijo-celma substantīvi, tātad varbūt ir piederējuši pie cita locīšanas celma: *preezigs, ka eemesli atraddis* (12); *...tā naw smeekļa leeta!* (15), bet *no smeekleem dohmaja pušchu plihft* (32). Savukārt vārdi *likten(i)s* un *pulkften(i)s* deklinēti kā o-celma substantīvi: *šawu laimes liktenu tas neņehmis wehrâ* (31); *Bet kad pulkftens tšchetrus bij nošittis* (26); *tad azzis usmette pulkftenam* (24). Arī vārds *kummohšis* ar <i> iespraudumu nominatīvā deklinēts kā ijo-celma substantīvs akuzatīvā: *Ak, tawu tauku kummoši!* (9); *Kad to pašchu maifes kummoši man negribbi atneft* (19).

Cits deklinēšanas celms nekā tagad ir substantīvam *purvs*, reģistrēta tikai vsk. akuzatīva forma *purvi*: *zēllu, kas wedd us pohfta purwi woi us elles faņķi* (34) (ME III 421 — *purvs*, arī *purvis* [?] J. Langes un K. K. Ulmaņa darbos, *purve* — G. F. Stendera darbos), Suntažu izloksnē — *purs*.

Tāpat kā mūsdienu literārajā valodā deklinēts vārds *skapis*: *Šschulzis ftahweja pee škappa* (40); *aismettis škappa durwis* (40), *istihriht* [...] *škappi arri* (41); *bij eelziss škappi* (43), bet Suntažu izloksnē — vsk. ģenitīvā — *skapa*; u-celma substantīvi ir reģistrēti daži tikai atsevišķos locījumos: *alus: ikkatram buddele allus ftahweja preekšâ us galdu* (3); *ka tee laikam tahdas allus mušchas* (25); *medus: laifijahs kâ pehz meddus* (9), *tirgus: Kas nu Erputê gahje par tirgus plazzi* (5); *widdus: Wišs widdus* [gaišums debesīs] *nu isfudde* (36); *zittâ widdû wiņsch tinnees ar meitu* (3, 4). Bet *krohgs*, nevis *krogus* — *krohga iftaba bij tukšcha no ļaudim* (3).

Sieviešu dzimtes substantīvi deklinēti kā mūsdienās, izņemot i-celma vārdus, kam dsk. datīvā un instrumentālī ir galotne *-im*: *azzim, durwim*, tāpat arī vīriešu dzimtē *ļaudis* — *ļaudim*.

Nelokāms ir substantīvs *fopa* ‘dīvāns’: *bij ohtrs kambaris ar fopa un krehsleem* (5); *atšehdahs us fopa* (11); *pušs noģihbis atkritte us fopa* (12). Atsevišķos gadījumos lietotas substantīvu formas bez galotnes: *jo Parihfê*

w a h z feļļus ņemmoht jo labpraht pee darba (17); *krehsleem, kas pahrwilkti ar s a m t drehbi* (5).

5.3.2. Adjektīvi

Vairums adjektīvu ir tādi paši kā mūsdienās: *ašs, aukfts, baggats, balts, bahls, beefs, dahrgs, daiļsch, drohšch, dfiļsch, dfihws, garšch, gaišch, gaufchs, gohdigs, gruhts, ilgs, ihfts, jauns, karfts, labs, lehns, leels, mafs, melns, mehms, mihkfts, mihļsch, nikns, platts, pilns, plikks, raibs, rešns, šalds, škaidrs, škaifts, šlikts, šmags, šmalks, šmuks, špohdrs, špohfchs, ftalts, ftihws, šuhrs, šwešchs, taisns, tihrs, trakks, tukšch, w a h ju (balši), wehls, wešš, wezs, weegls, faļsch, zeets* u. c.

Tulkojuma tekstā regulāri lietots adjektīvs *brangs* (Suntažu izlok-snē — *brēngs*), kuru parasti attiecina tikai uz labi nobarotu dzīvnieku, retāk uz cilvēku, bet ne citās nozīmēs ‘lielisks, varens, liels, ļoti labs’, kā tas ir J. T. Bērenta tulkojuma tekstā un raksturīgs Kurzemes izlok-snēm, Vidzemē *brengs* ‘trekns’ (ME I 323, 324): *Šchim bij leels, bra ngs nams* (4), *usmette azzis us to bra ngu iftabu* (10), *labbi bra ngu s akmiņus paņehmis* (33), *nudee, ka tas bra ngs ftahts* (44).

Neparasts ir adjektīvs *rohšchs*: *Bet Schulzis tik ro h š ch s, ka jadomah, wiņsch gribbot ar reifi atftrahdaht wiššu aiskawetu darbu* (38) (ME III 583 — *ruošs* (Adjektiv?), droši vien no *ruoss* ‘darbīgs, rosīgs’); un *mašs* (ME II 548 — ‘mazs’ Dienvidkurzemē): *m a ģ ģ a j i špihguļi lihde pa fahli* (34).

Nosaukumi *balts* un *melns* lietoti ne tikai krāsu nozīmē, bet arī citās nozīmēs, kā tas latviešu valodā parasts:

balts — krāsas nozīmē: *fahweja zilweka ehna, balt â s drehbês* (33); ar nozīmi ‘tīrs’: *grihds balt s* [...], *kahda balt a tai aubite* (7), un frazeoloģisks vārdu savienojums šo *pašu balt u dienīņu* ‘līdz šim laikam, līdz šodienai’: *bet tee trihs akmini* [...] *šcho pašchu balt u deeniņu wehl dfihwi* ‘neskarti, saglabāti’ (43);

melns — krāsas nozīmē: *Pahr namma durwim bij uskahrts melns gal-diņsch* (4); ar nozīmi ‘netīrs’: *tad wehl nahze nowahrtjees, melns* (30).

Vārdam *ass* paralēli lietots *ašs* resp. *aši* adv. tajā pašā nozīmē:

jau aiswakkar tu tahds a š s ar manni (26) // *ašchi* adv.: *tad tik a š ch i, ka Leene šabihjahs ween, atbildeja: woi tad šchis ešsoht firgs, ka rikšchôs ween warroht škreet* (24).

Tradicionāls savienojums *gaufchas aššaras*: *Leene* [...] *ar gaufch a h m a š š a r a h m šazzija* (19).

Atvasinājumi ar *-īgs* resp. *-īgs* ir vienīgie, kas lietoti vairākumā, tos izmanto gandrīz tāpat kā mūsdienās:

bailigs, behdigs, dedfigs, dušmigs, errigs, gohdigs, leeligs, kahrigs, laimigs, laipnigs, lihderigs ‘izlaidīgs’, *muddigs, muhfchigs, mihlīgs, nemeerigs, paklausīgs, pehdīgs, prahtīgs, preezīgs, širdīgs, ūtahtīgs, turrīgs, ustizzīgs, waijadfigs, (weens) weenīgs, zeenīgs, ūchehlīgs* u. c. Daļai no tiem tagad lieto isāku vārdu: *kārs*, nevis *kahrigs* un *pēdējais*, nevis *pehdīgs*: *pehdīgs darbs ween* (31); *ustizzīgs* lietots ar nozīmi ‘uzticams’: *tu man no jaunahm deenahm tahds labs, u stizzīgs draugs* (22); ar nozīmi ‘uzcītīgi’ adv.: *Šulzīs nemittejahs ūtrahtaht u stizzīgi* (42).

Konstatēts tikai viens atvasinājums ar izskaņu *-ains*: *kuptšchis ar reh-tainu waigu* (27); viens ar izskaņu *-aiņš*: *palizzis par škara iņeem padebešcheem* (36), adjektīvi ar izskaņu *-aiņš* dzirdēti Suntažu izlokšnē.

Vienu reizi konstatēts atvasinājums *šarkans*: *lohpu kupfchis ar [...] šarkanu deggonu* (27), atvasinājums ar *-ējs*: *wakkarēja nauđina jau bij pašpehleta* (28).

Adjektīvu atvasinājumi ar prefiksiem ir tikai daži, *ne-*: *negants* ‘slikts, ļauns’: *par jums negantās mehles isneftas* (38), *nelabs* ‘slikts’: *tas pats šāpnis ohtrā naktī, tas pats treščā un wairahk wehl nelabs* (15); *kad šchee gribb usņemt nelabus zelļus jeb usdohma nelabas leetas* (15); *pa-*: *patumšch: ehnas, kas zittas gaischas, zittas patumšchas špeedahs pee trohņa* (34).

Tulkojuma tekstā ir konstatēti pāris adjektīvsalikteņu:

deewbihjigs (ME I 484 — ‘dievbijīgs’): *felts* [par zeltu] *tee* [tā!] *paleek deewbihjiga zilweka rohkā ween* (36); *labprahtīgs*: *kad šchohdeen par neddeļu tu nerahđiees wehl labprahtīgs mannu meitu atkal gohdā likt* (12). Jāpiebilst, ka *labprātīgs* reģistrēts jau 1705. gada vārdnīcīņā (Vanags 1999: 97).

Ir lietots tradicionāls vārdu savienojums ar salīdzinājuma nozīmi — *sniega baltumā* ‘ļoti tīrs kā sniegs’: *galdiņsch un krehšli, preefchu ween, bet sneega baltumā* (7).

Starp adjektīviem veidojas sinonīmu rinda, piemēram, *dušmīgs (-a)* // *nikns (-a)* // *širdīgs (-a)* // *errīgs (-a)*: *wezza [...] jo dušmīga usmette azzis* (19); *gribbeja israudfiht it nikna* (20); *Millereene kleeđe jo širdīga* (12); *Šulzīs errīgs eebrehzahs* (14).

Adjektīvu lietošana ar nenoteiktajām un noteiktajām galotnēm ne vienmēr atbilst mūsdienu valodas normām. Nosacījums, ka adjektīvus ar noteikto galotni lieto, ja adjektīvs raksturo priekšmetu kā pazīstamu, kas tekstā minēts atkārtoti vai arī aiz pronomeniem šis, *tas*, *pats*, *mūsu*, *viņa*, *savs* u. c., kas raksturo pazīmi kā pazīstamu, netiek tulkojuma tekstā ievērots vienmēr: *ta jau ta wezza Millereene no Ahrerpurtes. [...] woi wezza Millereene ta? [...] Bet pag! wezza Millereene tew gan parahdihs, ka wezzam šuņņam arri wehl fohbi, ar ko kohft! Wezza Millereene no tew neatkahpšees* (9); *atkal bij mahjas weeta ta i m a f ā iftabiņā* (8); *un Leene đfirdejuši wiņņa wahju balši* (20); *warreja*

et us wezza s seewas mahtes mahšu (42). Un vienu reizi noteiktā galotne ir tajā pašā konstrukcijā *wezza Millereene: Nè, nè, wezzo Millereeni, tu nejhliis, jau nepeewilsi wis* (12). Substantīva vārdkopā starp substantīviem adjektīvs lietots ar nenoteikto galotni: *Leenes leela mihleſtība* (31).

Ir daži gadījumi, kad noteiktā galotne ir lietota, ja runa ir par kontekstā visiem jau zināmu faktu: *nu leela is ļaufchu krahpeis pats ar šawahm azzim warr redfeht sawu kaunu* (19), noteiktā galotne arī divdabja formā: *ſchuhjama jâ iftabâ*. Uzrunas grupā, kurā ir substantīvs kopā ar adjektīvu, parasti adjektīvs tiek lietots ar nenoteikto galotni: *Millereene mihļa, ko nu kleedfeet* (11); *Memmiņa mihļa!* (20); *Ak, memmiņa mihļa!* (22), bet atsevišķos gadījumos tekstā ir noteiktā galotne: *Juhs, meifteri mihļais, dfimuſchi ſeſtdeenai iseijoht* (16); *Gattlaps mihļais, tu man no jaunahm deenahm tahds labs, ustizzigs draugs* (22). Ir gadījumi, kad adjektīvs ir substantīvets, tad tas lietots ar noteikto galotni: *eenahzeſellu wezaka is* (9); *To pats nelabbais finn* (14); *ſwilpo nu wezais* (21). Ir arī gadījumi, kad noteiktā adjektīva galotne lietota nemotivēti: *warreja dſirdeht ſkaņņu it kâ leh nais wehjiņſch waſſarâ lappiņas trizzina* (35).

Adjektīvu lietošana ar noteikto galotni ir neregulāra arī adjektīvu salīdzināmo pakāpiju formās. Vērojama partikula *jo* pastiprinājuma nozīmē savienojumā ar adjektīvu pamata pakāpē: *tur [...] redſamas Erpurtes jo ſmukkas un jo baggatas mamfeles un Œulzis tahdu weft jo kahrigs un muddigs* (6); *Œulzis nogahjeus [...] jo baggateem kohpmaņņeem* (6). Pārākās pakāpes nozīme izteikta ar izskaņu *-āks, -āka*: *tam ſirds palikke weeglaka, drohſchaka, preezigaka* (40), bet nav konstatēti gadījumi, kuros partikula *jo* kopā ar adjektīvu pārākajā pakāpē. Ir atsevišķi gadījumi, kuros partikula *jo* lietota kopā ar adjektīvu, kuram ir noteiktā galotne, un reizēm pievienoti pronomeni *pats* vai *tas*, šādām konstrukcijām ir vispārākās pakāpes nozīme: *[...] un paſcham jo baggatajam kungam kauns nebuhtu bijis tahdâ kamarî dſihwoht* (5); *..isgahje mehru isņemt us teem jo augftakajeem kungiem ween* (5); *abbi diwi nahkuſchi no leelakas pilsſehtas, no Erpurtes, ka Œulzis istahwejis parſelli jo leelakajā pilsſehtâ, Parihfê* (23). Tekstā adjektīvs pārākajā pakāpē var izteikt vispārākās pakāpes nozīmi: *tam drehbes uſſchuis tahdas, ka jau labbakas newarreja buht* (39). Ir gadījumi, kad vispārākās pakāpes nozīmi izsaka ar prepozīciju *par* un adjektīvu pārākajā pakāpē: *[balbiers] par wiſſeem bij jaunaks* (3).

5.3.3. Numerāļi

Pamata numerāļi tulkojuma tekstā ir dažādi: *kam jau preekſch 30 gadeem karŗâ noſchauta ween a kahja* (3). Numerālis *viens* lietots arī pronomena *kāds* nozīmē: *us wiņņu labbu laiku bij gaidijis weens, kas darbu gribbejis*

apftelleht (24); *diwireif bij japrašša pehz weenas leetas* (41). J. Endzelīns šādu lietojumu leņķiemieku izlokšanās skaidro ar „vācu valodas ietekmi” (Endzelīns 1951: 482.). Tekstā lietots arī pronomens *kāds*: *jaeet us kahdu zilweku* (24).

divi ir lietots gan vecā divskaitļa formā, gan lokāms: *balbeers* [...] *ar diwi pirkstiem isņehme zigariņu no muttes* (3); *Bet jau diwi ftundas no weetas* (13); *raug tad diwas ftundas tur bij nodfihwojis* (24). Numerāļu savienojumos saglabāta *divi* pilna forma: *Diwi dešmits peezi fejli* (12) // *diwidedšmits peezi* (5), kā arī adverbālos atvasinājumos: *diwireif* (25).

*trih*s lietots kā nelokāma forma: *trih s woi tfchetras reifes* (18); *paņehme trih s felta akminus* (35); gan arī lokāma: *mums wiššeeem trim* (32).

desmits kā nelokāma forma lietota visā tulkojuma tekstā, nav konstatēts *desmit*: *to* [darbu] *zits buhtu padarrijis par dešmits minutehm* (24); *kur mehs ņemšim dešmits dahlderus?* (32); *kas dešmits gaddus jau bes weetas* (27); *meita wilkajs ar šaweem dešmits pirkfteem* [...]. *Meitai daudfnetruhke no trih s dešmits gadeem* (7); *buh kahdi gaddi peez dešmits* (4).

Lokāmais numerālis *tuhkftohtis* lietots liela aptuvena daudzuma nosaukšanai: *feedeja* [...] *wiohles un daudftuhkftošchu zittas puķķes* (34); *iszehlahs tuhkftošchu tuhkftošchi* [...] *tauriņi* (35), *tūkstotis* izmantots arī adjektīviski, saskaņojot dzimtē: *no wiššeeem kruhmeem atškehje tuhkftošchas un tuhkftošchas ehnas* (34).

Pulksteņa laika nosaukšana saskan ar mūsdienu valodu: *Rihtôs pulkften aštoņôš, feemâ arri pulkften dewiņôš, [...] pulkften ween pazmitôš Schulzis gahje* [...] *us brohkaftu* (6); *Kamehr aismigge* [...] *pulkftens jau bij trihs* [,] *un kamehr zehlahs* [,] *jau bij dešmits* (28); *pulkftens peezi ween* (38); arī vidus dialektā dzirdēts numerālis akuzatīva locījumā: *bet kad pulkftens tfchetrus bij nošittis* (26).

Kārtas numerāļi tulkojuma tekstā parasti lietoti ar nenoteikto galotni: *kahds nu pat pirmus šohļus ween šephris* [...], *usdohmajis pirmu blehņu darbu* (15); *tee tee pirmi wahrdi* (20); *ohtrâ rihtâ tâpat un treščâ rihtâ tahds nobahlis* (14). Vietumis kārtas numerāļiem konstatēta noteiktā galotne: *Tâ nodfihwoja šeptitu gadu, un kad šeptitais mehnešis nodfihwohts* (42); *Pirmais fellis, ko man waijadfehš peeņemt, tu* (22).

5.3.4. Pronomeni

Bērenta tulkojuma tekstā lietotas savdabīgas formas aiz prepozīcijām: pronomenu *es*, *tu*, *sevis* mūsdienu akuzatīva vietā lietotas formas *man*, *sev*, *tev*. Tās dialektos, kā norāda J. Endzelīns, ir saīsinājušās no vecākām formām *mane*, *tave*, *save* (Endzelīns 1951: 505). Mūsu gadījumā ne vienmēr ir prepozicionāls savienojums: *Woi man pafihfti?* (22); *Man tu nepeewilsi* (11);

Nešagaidijis, dušmodamies ar šew pašchu (13); *neweenu grašši no tew ne esmu redfejuši* (29). Šādas formas K. Pokrotniece ir konstatējusi arī J. Langes 18. gs. tulkojuma tekstā (Pokrotniece 1991: 208). Ir arī forma *sevis: Tu atbihdijis noft no šewis šawu šewu* (34).

Ir vecākas personu pronomenu formas *manim, tevīm, piemēram, šcheit pee mannim irr tā* (11); *kas tad tewim* (19). Parasti tulkojuma tekstā piederības pronomeni ir *mans, tavs, viņa, viņas* un *savs, mūsu, jūsu: tad nebuhs manna waina* (40); *es tak nemekleju, ka tawu labbumu ween* (26); *atftahjis ar wiššu wiņņas behrnu* (44); *balbeeram bij šaws kambaris* (44); *woi tad us šawu weenigu behrnu tu nedohma ne maf* (22); *bij muhšu palkā* [tā!] *underoppizeers* (45); *tad buhs pagalam ar juhšu maifi* (38).

Ir viens gadījums, kurā piederības pronomens *tavs* vācu valodas ietekmē lietots *savs* vietā: *Man tu nepeewilši ar tawu šweesta mehli* (11).

Pronomens *tas* atsevišķos gadījumos lietots gan vācu valodas noteiktā artikula funkcijā, gan tagad ierastā pronomena *viņš* vietā: *Un kad dohmaja, ka us wiņņas tehwu tam jaeet pee ta mekleht to felta wiftiņu, tad tam bij ap širds kà faḡlam pee kahḡa* (13). Dsk. lokatīva forma: *tannīs laikōs, tai trakteri; šchin nīs muhšu laikōs*.

Nenoteiktais pronomens *dašch labbais* lietots ar nozīmi ‘dažs labs’: *tad jau dašch labbais galwu krattija par to* (6); *ka es un juhs un dašch labbais wehl tai iftabā labpraht un it preezigi buhtu mittušchi* (7); *dašch labbais neisputtehtu wis* (16). Sal. *dafchureif, dafchkahrt*.

Noteiktais pronomens *pats* savienojumā *viens pats* lietots ar nozīmi ‘viens vienīgs’: *Wišša femme bij weens pats dahrfs* (34).

5.3.5. Verbi

5.3.5.1. Infinitīvs

Starp verbu formām ir neparasts infinitīva lietojums: *Šche tew, šewwiņ, naudas, paglabba. Mehs mahtes mahšai parahdā, feema peenahkt* (40). Šeit nenoteiksme izsaka nenovēršamu darbību jeb faktu (Bergmane 1959: 622). Par infinitīvu nelokāmā divdabja vietā sk. sadaļā „Divdabji”.

Dažkārt infinitīvs lietots kategoriskas vajadzības izteikšanai: *Tam buhs eet un peedfiht naudu* (16); savukārt vajadzības izteiksmes nākotne ir ar vēlamības nozīmi *tew nebuhs aiseet: tapehz tew arri nebuhs aiseet no mannis bes fiḡmes no mannis* (35).

5.3.5.2. Verbu izteiksmes

J. T. Bērenta tulkojuma tekstā ir lietotas visas piecas latviešu valodas verbu izteiksmes. Stāsts par skroderi tiek stāstīts īstenības izteiksmes un

atstāstījuma izteiksmes gan vienkāršajā, gan saliktajā pagātnē 3. personā, bet ir arī dialogi vienskaitļa un daudzskaitļa 2. personā, gan vienkāršie, gan saliktie laiki.

Bezpiedēkļa tiešie verbi vienkāršās pagātnes 3. personā beidzas ar galotni *-e*: *aismette, apkohpe, apnikke, atlaide, atfinne, brauze, degge, dewe, ehde, gahje, ģehrbe, issmehje, isteize, nelihde, nobahle, nojehdfe, ņehme, pahrnaze, palikke, šahze, škrehe, špehre, šprukke, schue, trinne, wilkke* u. c.

Tagadnes 2. personas bezpiedēkļa verbi beidzas ar galotni *-i*: *eešlehdfi, kleeđfi, melši, nodfehši, palaidi, paleezi, skreeni* u. c.

Atgriezeniskajiem vārdiem, neatkarīgi no piederības pie konjugēšanas celma, tagadnes 3. personā ir galotne *-ās*: *bihftahs, zeļlahs, greefchahs, isdohdahs, leelahs, nahkahs, neklahjahs, neleekahs, peezeeschahs, turrahs*.

Īstenības izteiksmes daudzskaitļa 2. personas pieklājības formu *jūs* tekstā lieto zellis, attiecinot uz meistaru, savukārt meistars zelli uzrunā ar *tu*, bet ar *jūs* uzrunā nākamo sievasmāti. Gramatiskais daudzskaitlis, attiecināts uz vienu cilvēku, saglabāts: *To jums šakku, un pa šchi finnat, ka nemekleju, ka juhšu labbumu ween. Woi dafchkahrt e ššat d f i r d e j u š c h i par šapņukheņņiņu* (15); *un atwaddišimees, meifteri! Paleezeet we ššeli!* (21).

Īstenības izteiksmes daudzskaitļa 2. personas galotnes ir *-eet(ees)* un *-at(ees)*, tādās pašas galotnes ir arī pavēles izteiksmes dsk. 2. personā, tātad ar verba galotnēm netiek šķirtas izteiksmes: *Millereene mihļa, ko nu kleeđfe et, brehze et* (īst. izt.), *atšehfchatees labbaki* (pavēles izt.), [...] *atšehfchatees* (pavēles izt.) *man blakkam, dfirde et, redfe et* (pavēles izt.), *ka jau ne ešmu tahds blehdis, par ko juhs man lammaje et* (īst. izt.) (11). *Ko nu noškumfta t* (īst. izt.), *meiftari*, (14); *Nu labbi, es ar meeru, bet luhdfami, jau nepinkšchat* (pavēles izt.) (22); *Neņemma t* (pavēles izt.) *par ļaunu, behrniņi*, (38); *un neaismirfta t* (pavēles izt.) *bruheri Emšiņu!* (39). Šāda galotņu nešķiršana ir raksturīga nenormētā latviešu valodā (par to EM Lg 1907: 63; Pokrotniece 1991: 210). Tomēr ir gadījumi, kad pavēles izteiksmes forma atbilst mūsdienu valodas normām: *Nelaide et to pahr galwu!* (15); *luhdfama apdohmahje et* (19).

Ir dažas pavēles izteiksmes formas ar *-ait*: *šakka it, pašakka it, nerunna it*, kas sastopama daļā Vidzemes izlokšņu (Endzelīns 1951: 888). Bērenta tulkojuma tekstā ir konstatēta īsināta pavēles izteiksmes 2. personas forma no *klusēt* — *klusš*: *Klu šs ween, gan tew stahftišchu, nodfehši ween šwezzi* (41). ME II 237 pie *klusēt* ir piemērs: *klus [i] krancīti, stāv[i] krancīti*, tautas dainu fragments. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā“ forma *klus'* uzskatīta par interjekciju, kas izsaka „pavēli pārtraukt darbību (vairāk vai mazāk kategoriskā veidā) vai mierinājumu“ (Blinkena 1959: 812). Mūsu gadījumā teikuma konstrukcija rāda, ka te tomēr ir pavēles izteiksmes forma.

Diezgan bieži īstenības izteiksmes salikto laiku verbu formas ir īsinātas kā sarunvalodā, izlaižot palīgverbu: *Ta bauma par wiņņu un par wiņņa baggatibu* [bija] *isgahjuši Ahrerpurtes ļaudis* (8); *es [esmu] jau apnikuši atskreet iknodeenas* (18); *Woi tad wiņsch us Deewu* [bija] *dohmajis?* (19); *neklausa wezzus ļaudis, kas wairak jau* [ir] *peedfihwojušchi pašaulê* (21); *Es tewi* [esmu] *mihlejuši, lai gan tu man lelu ļaunu* [esi] *darijis* (30); *Tu* [esi] *faijahjis to zellu, kas wedd* (34).

Palīgverba *būt* pagātnes forma bieži ir bez beigu *-a*, piemēram, *bij*: *Šchis bij Gattlaps* (21); *schis fellis* [..] *Schulzam bij labbi pafihftams, jo pee ta pašcha meiftera, kur Schulzis bij biji s par buršchi* (9); *Zittas šeevas wehl bij isklaušchinajušchas* (3). Netiek lietots saitiņverbs *kļūt*, bet gan *palikt*: *Un raug' kahds nu wiņsch wihrs, ka par tahdu wihru p a l i z z i s* (6); *bet p a l i z z i s wehl par ļaufchu apsmeeclu* (17); *laiks tam p a l i k k e garšch* (27); *tad tee* [akmeņi] *p a l i k s atkal par feltu* (36). Uz šādu *palikt* lietojumu norāda arī Kristofs Harders (*Christoph Harder*, 1747–1818) (Harder 1809: 39). Ar verbu *palikt* ir stabili izteicieni, kur *palikt* lietots ir nozīmē: *Ehrms p a l e e k ehrms; škrohders p a l e e k škrohders* (5); *beedris p a l e e k beedris* (27).

Verbs *palikt* ir lietots arī patstāvīgā nozīmē — *par kohpeju pee wiņņa newarreja p a l i k t pats* (17); *woi tad neweenu deenu negribbi p a l i k t mahjās* (29).

Dažu piedēkljverbu ar *-ēt* konjugācija ir svārstīga — tie konjugēti gan kā tagadnes *-ējo-*, gan *-o-* celmi, piemēram, *bālēt*: *Schulzis* [..] *n o b a h l e j a wehl wairak* (16); *meifters te nošarke, te n o b a h l e* (11); *Schulzis* [..] *n o b a h l i s glufchi*[.] *atgreefeis šazzija* (29), bet verbs *mihlet* tagadnē konjugēts kā *-ējo-* celms: *M i h l e j u arween wehl* (12). (Par verbu konjugācijas maiņu plašāk sk. Paegle 2007.)

Dažos atgriezeniskajos verbos ir iesprausts refleksīvais elements starp prefiksu un sakni — *atskāpties*: *ta istruhkušees at š k a h p a h s* (19); *Jau bij dešmits gadi, kamehr Leene at š k a h p d a m e e s no Ahrerpurtes newatajeem* (8). Savukārt verbs *saukties* lietots kopā ar adverbu *pretti* — *sauktees pretti*: *Schulzis tai šauzahs pretti* (20) (ME III 771, 772 — *saukt, saukties* „einander rufen“). Ir daži gadījumi, kad atgriezeniskā verba vietā lietots tiešais: *wišsi ļaudis daudf mihligaki us wiņņu s k a t t o h t* (40); *gribbeja i s r a u d f i h t it nikna* (20).

Īstenības izteiksmes verbu ciešamā kārtā lietota iederīgi: *Nams jau bij i s t u k š c h o h t s* (17); *lai kauns t e e k a p k l a h t s* (22); *Nu škrohderam prahta azzis at w e h r t a s, kas lihdf šchim tam t u r r e t a s* [tā!] (43). Nav lietots palīgverbs *tapt*, jo tas nav latviešu runai raksturīgs, tā arī K. Harders: „Ueberhaupt bekommt man das *tappis, tappušchi* im Reden so oft nicht uz hören, als es in Büchern zu lesen bekommt.“ (Harder 1809: 40)

Atstāstījuma izteiksmes formas reizēm īsinātas: *ļaudis runnaja, ka balbeers* [esot] *eemihlejis ar Lihfi, bet ka šchi negribboht ne ko finnaht par wiņņu* (3);

[..] *wiņšch* [esot] *tinnees ar meitu, kam ešsoht behrns no wiņņa, bet ka ne ko negribboht finnaht ne par meitu, ne par behrnu* (4).

Veļējuma izteiksmē lietotas saliktā laika formas darāmajā kārtā: *un no krehšla tabuhtu nokrittusi peefemmes, kad mahte tonebuhtu šaķehrusi un aisweddušis us gultu* (8); *kad tu buhtu palizzis mahjās* (25), kā arī ciešamās kārtas saliktā laika forma: *tad darbs buhtu padarrihts* (25).

Vajadzības izteiksmes vienkāršā tagadne lietota bez palīgverba, kā tas latviešu valodā parasts (Bergmane 1959: 615): *bet tas man tak jadfird no wiņņas pašchas* (12); *ka tam jagaid wehl* (16); *tam jaismaksā ta nau da* (14), bet nākotnes forma veidota kopā ar noliegtu palīgverbu: *fiņņa tew nebuhs wis ilgi jagaida!* (12).

5.3.5.3. Divdabji

Bērenta tulkojumā verbu divdabju formas ir daudzveidīgas — ar izskaņām *-ošs, -oša, -ots, -oti, -is, -usi, -ies, -usies, -ams, -ama, -ts, -ta, -dams, -dama, -damies* un *-ot*, tie lietoti dažādās sintaktiskās konstrukcijās.

Darāmās kārtas tagadnes divdabjis ar izskaņu *-ošs* ir apzīmētāja funkcijā: *Na hkošchu rihtu Šulzis zehlahs agraki* (16); *Na hkošchâ pušsdeenâ* (24); *melnu puhzu ar deggošchahm azzim* (35); kā arī lietots par dubultlocekļiem: *tâ kâ tohs taggad redfi špihdoschus* (36); *mejchâ pamettušchi gullošchu* (41). Šādā funkcijā ir tā paša divdabja seniskas formas ar izskaņu *-ots*, (vīr. dz.) *-oti* (siev. dz.) (Endzelīns 1951: 930, 931, Veidemane 2002: 460, 461): *Šulzis nelikkahs neredfohts* (28); *Memmiņa nelikkahs nedfirdoti* (20).

Darāmās kārtas pagātnes divdabjis ar *-is, -usi* (ne *-use*), *-ees, -usees* izmantots salikto laiku veidošanā kopā ar palīgverbu (*ne*)būt vai (*ne*)tikl: *neweenu grašši ne bij pahrneššis mahjahs* (16); *un nu ne ween bij isputtejis, bet palizzis wehl par ļaufchu apšmeeklu* (17); *Lai nu gan no pirma galla bij tâ kâ apftulbuši* (10); *aššaras ešmu norihjuši* (29); *azzis tai uspampušchas no raudašchanas* (20); *wiņšch bij tâ kâ drušziņ atmohdees* (33); *woi ešmu aigullejušees?* (38); *tâ nu man [māte] tikkeftahftijuši* (15); *eeraudfija klints šeenu tur, kur šawu muhfchu netikke redfejis* (33); *woi tad netikku jau apšohlijis* (22). Šis divdabjis izmantots arī par apzīmētāju: *sehdeja ar apmilfušchahm, pahrgreeftahm azzim* (32), par apstākli: *tahds nobahlis, tahds nobeidfees pehdigi šehdeja usfopa* (14), savrupināta apstākļa grupu: *Kurwi paņehmuši* [..] *aigahje us Ohfoliņu* (41). Divdabjis tulkojuma tekstā ir arī substantivēts: *Erputrê palikkušcham tâ jau neklahtohs wis* (30).

Ciešamās kārtas tagadnes divdabji ar izskaņu *-ams, -ama* ir daudzveidīgā lietojumā: *luhdfa ma, luhdfa mi; isšmeija ms ģeķķis, šchuja ma*

adata (24), bet *Šchuhjamajai* (no verba nenoteiksmes celma, arī *norihjuš*) *iftabai* (5) (šāds divdabis ar garu patskani vārda saknē reģistrēts 1705. gada vārdnīcīnā — *Tas Schuhjama's Gredfens* 'uzpirkstenis' (Vanags 1999, 107)); *ak tu nošitta m s mellis!* (12); *woi tad prezēja m u meitu naw wehl deewsgan pašaulē* (14); *kohpjams* (18); *ihre makšahjama, to turrehs pa pahršmejamu leetu* (41); *no šahkama galla, ne ka beidjamâ gallâ, beidjams gals* (23) (ME III 801 — *sākt*, arī *sākama gala*, no rakstnieka Jēkaba Janševska (1865–1931) darbiem, Dienvidkurzeme).

Ciešamās kārtas pagātnes divdabis ar izskaņu *-ts, -ta* veido ciešamās kārtas salikto pagātni: *wakkareja naudiņa jau bij pašpehleta* (28); *tas nu bij norunnahts un apsohlihts* (23); *tas* [skapis] *laikam buhs* (41) (tagad šajā nozīmē lieto aktīvo divdabi *pieputējis*). Šis divdabis teikumā ir apzīmētājs: *Wiś wiņņa nodfiwhohts muhfchs tam rahdijahs* (41), dubultloceklis: *istrauzehts atmohdahs* (15), savrupināts apstāklis: *wezzas eeraščas atmettis, dohščohs* (22); *tahlaki un tahlaki nefts* [,] *tas isfude* (36). Nav konstatēta ciešamās kārtas vienkāršā tagadne.

Daļēji lokāmais divdabis ar *-dams, -dama, -damees* ir attiecināts uz substantīvu un ir lokāms: *iszehlahs tuhkftohschu tuhkftohschi špulgodami un špihdedami tauriņi* (35); *ņehme ruhkdamu škrohderi* (32); *pats ne finnaja* [,] *woi dferdejis uppiti burbuledamu* (33); *un špulgodameem dahrgeem akmiņeem* (34). Biežāk divdabis ar *-dams, -dama* attiecas uz verbu kā apstāklis vai savrupināts apstāklis: *tad* [,] *us mahjam eedamam* [,] *bij* (40); *nahk pretti raudadama* (15); *šāsehdeja dahrfâ trihzedams un drebbedams* (13), *Gattlaps* [,] *pee durwim ftahwedams* [,] *noraudfijahs* (11); *Nešagaidijis, dušmohdamees ar šew pašchu, aiseet us pilsēhtas trakteeru* (13).

Atgriezeniskā divdabja forma vīriešu dzimtē *-damies* lietota arī sieviešu dzimtes nozīmē: *Leene atškahpdamees no Ahrerpurtes neewatajeem* (8).

Nelokāmais divdabis ar *-ot* lietots par apstākli vai savrupinātu apstākli: *kad Lihfei wehrpot gals bij eeskrehjis* (44); *tahds pats meifters* [,] *bahrfd u dfennoht, tahds tu meifters dferroht* (45); *Juhs, meifteri miļlais, dfimmušchi* [,] *šeftdeenai iseijoht, šwehtdeenai nahkoht* (16). Divdabis *beidfoht* lietots adverbā nozīmē: *Tad Gattlaps beidfot it behdigis bij prašsijis* (22).

Nelokāmā divdabja formas ar *-am, -ām* nav konstatētas, tā vietā lietota nenoteiksme: *kas škrohderu bij redfejis pehz pušsdeenas un pašchâ nakti pee Ohfohliņa kahrtehm špehleht* (28). Šādu vienkāršu verba nenoteiksmes lietojumu (*šimpeln Infinitivum*) divdabja vietā tirā vidzemnieku valodā apraksta K. Harders: „*Es dferdu Lagfdigallu dfeedaht. Wiņsch redfeja wehl*

zittus Strahdineekus pee Tirus bes Darbaftah weht“ (Harder 1809: 54, 55). Mūsdienu valodā šāds nenoteiksmes lietojums nav konstatēts.

Bērenta tulkojuma tekstā bez nenoteiksmes nelokāmā divdabja *-am* vietā ar verbiem *ieraudzīt, redzēt, šķīst, šķīsties, likties* u. tml. ir tagadnes divdabīs ar izskaņu *-ošs*: *eraudfija kahdu mamfelli us wiņņu nahkošchu* (13); *jau ni ļaudis schķeetahs pašchi gudri eššošchi* (21), tāpat arī divdabji ar *-ots, -oti*: *tas schķeetahs leelaks eššohts* (10); *teizahs to darrohts no fchehlaftibas ween* (18); *wiņsch atraddahs guļļohts mefchâ* (36); *Lihfe nelikkahs neredfoti balbeeri* (4), kā arī darāmās kārtas tagadnes divdabīs ar *-is*: *redfeja šewi palikkuschu par turrigu, gohdâ zeenitu wihru* (40).

5.3.6. Adverbi

Vairumā gadījumu adverbi ir tādi paši kā mūsdienās, piemēram, *ahtri, agri, allafch, apkahrt, aplam, ahrâ, atkal, atpakkaļ, dikti, drihf, drušku, drušziņ, dfiļi, glufchi, gaufchi, gohdigi, ikriht, jau, kad, kamehr, kâ, klaht, kur, labbi, laukâ, (eesim) lihdf, ļohti, maf, muhfcham, ne zik, ne muhfcham, nepareifi, noft, nu, nu pat, pagallam, pamafam, papilnam, pareifi, pahri, pirms, pretti, pušchu, riktigi, riht, šenn, šmaggi, šcheit, schohdeen, schurp, ta(d), tà, taggad, tadehļ, tapehz, te, tik ko, tuhliņ, tur, turp, tur pat, wairs, wakkar, wehl, wiššur, zauri, zeeti, zik, zittur, fchehl* u. c.

Saliktie adverbi bieži vien saglabā pirmā komponenta galotni: *diwīreif, pirmureif, dafchureif, zittureif, weenumehr*, bet citi adverbi ir tādi kā mūsdienās — *dafchkahrt, labpraht, šchoreif, weenreif*. Mūsdienās neparasts ir adverbs *iknodienas*: *es jau apnikkuši atškreet iknodeenas* (18).

Bērenta tulkojumā ir daži adverbi, kuru nozīme mūsdienās atšķiras, tā *visai* lietots ar nozīmi ‘pavisam’, kā 18. gs. F. B. Blaufūsa valodā (Vanags, 2015: 57): *ka pee wiņņa wiššai zittadi* (5), *gaufchi* ‘ļoti lēni’ vai ‘gausi’: *kad ar pirmu darbu, ko tew dewis, tew eijoht tik gaufchi* (25).

Adverbs *atpakkaļ* lietots laika nozīmē, tagadējā *pirms* nozīmē: *kas wiņsch bijis dešmits gadus atpakkaļ* (10). Adverba nozīmē lietots *pēc* ‘pēc tam’: *ko šauzis par felta mahmiņu [..], kam pehz peešmehjis meitu* (10); tāds lietojums arī 18. gs. F. B. Blaufūsa darbā (Vanags 2015: 58), *pēcāk* ‘vēlāk’: *tak pehzak kluššitiņam wilkaks ahrâ no mahjahm* (30).

Adverbs *gan*, nevis *gana* lietots patstāvīgā nozīmē ‘pietiekami, diezgan’: *weenam pašcham man gan maifes* (11).

Savukārt adverba *diezgan* nozīmē Bērenta tulkojumā ir nesaīsināts saliktenis vai vārdu savienojums — *dievs gan // dievs gan* —, kas atklāj šā vārda etimoloģiju: *ka usņemtees deewsga n weegla leeta* (23), *praššija deewsgan*

bailigs (10); kā arī *diezgan* ar <w> izlaidumu: *Deesgan par teem dešmits gaddeem esmu dŕirdejuši* (11) (ME I 487 — *diesgan* „(aus *dievs* + *gan*), auch *dievszingan*“), arī *dievs zin: proht deews fin n zik augfti ismahziti kungi* (15); *it kà tur buhtu deews fin n kas jaškattahs* (40).

Adverbs *grūši* ir lietots tāpat kā izloksnes un J. Langes darbos (Pokrotņiece 1991: 213): *Šuhri gru h š ch i esmu wilkuši* (29).

Adjektīva vai divdabja izteiktās pazīmes pastiprināšanai lietoti adverbji *gluži*, *loti*, *tīri*: *nobahlis glufch i* (29); *bijuši loh ti škaiŕta* (7), *gribb likt šew usschuht t i h r i jaunu drehbju kahrtu* (38). Adverbam *daudz* konstatētas visas salīdzināmās pakāpes: *wairak*, *wiswairak* (25), bet *daudz* lietots ar dažādiem atkarīgā vārda locījumiem: *D a u d f ļaudi s*, *peeņehmis d a u d f feļļu s* (17); *tik d a u d f nauda s buhtu pašpehlejis* (28); *d a u d f legion i*.

Adverbu salīdzināmo pakāpju formas parasti veidotas adverbiem ar formantu *-i* beigu daļā: *agra ki*, *dŕļa ki*, *gruhta ki*, *ilga ki*, *labba ki* (// *laba k*), *lehna ki*, *lehta ki*, *tahla ki* u. c. Ortogrāfijas dēļ nav skaidrs, vai vārdi *blaka m*, *kluššitiņa m*, *prohja m*, *teešcha m* ir ar īsu patskani /a/ beigu daļā kā Vidzemes vidus izloksnes, arī Suntažos, vai ar garo patskani /ā/, sal. *kluššīņa h m*.

Adverbs *paķaļ* lietots pusprievārda nozīmē: *Wi h r a m šmaididama ween škattijahs p a k k a ļ* (42), *paķaļ* lietots arī adverbiālā nozīmē ‘aizmugurē, pakāļā’: *P a k k a ļ šehdeja us garrkuhļeem weena wezza seewa* (21).

Ir pāris gadījumu ar adverbu *sānīs* lietojumu: *engelis tew bijis s a h n î s* (34); *s a h n î s pee krahsns šehdeja krohdŕineeka meita Lihfe* (3). Šis adverbs sastopams G. Manceļa darbos un K. K. Ulmaņa vārdnīcā (ME III 804).

Adverbji tiek lietoti saikļa funkcijā, ievadot salikta teikuma daļas, piemēram, *pirms*: *un p i r m s ne ka wehl dohmaja us meifteri[,] pee ka pats ees ftrahdaht, wiņšch prohjam us Ahrrerpurti* (18); *kad — tad: K a d wehl bij wehrtes par to nejehli ķimmeretes, t a d tu negribbejuši* (18); *tāpēc (ka): Erpurte wiņņam reebjoht ween, t a h p e h z ka wiņņi wišši aiseešchoht prohjam* (22); *kamēr: jau bij aftohnas [tā!] neddeļas[,] k a m e h r Šulzīs dŕihwoja Ohrdruppē* (23); *kur: Pats nefinahja[,] kur ees, kur ne=ees* (24) u. c.

5.3.7. Prepozīcijas

J. T. Bērenta tulkojuma tekstā ir lietotas šādas prepozīcijas: *aiz*, *ap*, *apakš*, *ar*, *bez*, *caur*, *dēļ*, *iekš*, *labad*, *iz*, *līdz*, *no*, *par*, *pār*, *pēc*, *pie*, *pret*, *priekš*, *uz*. Nav konstatēta prepozīcija *zem*, tās vietā lietota *apakš* ar akuzatīvu: *nomettahs a p p a k š c h kohku un palikke dohmahs* (31). Prepozīcija *apakš* saistījumā ar pronomenu *sevis* vairākkārt ir lietota vārdu savienojumos ar *runāt*, *sacīt*, *raudāt* *apakš sevis* ‘klusu vienam pašam pie sevis runāt, teikt, raudāt’: *tà*

Gattlaps kluśsam runnaja appakśch šewis (18); *papreekśch apluhkojees speeġelt[.] šazzija appakśch šewis* (13). *Appakśch šewis gan raudaja gaufchi* (29), arī *dźivot apakś sevis* ‘dzīvot noslēgtībā’: [Liene] *dfihwoja arween appakśch šewis* (8). Tekstā ir arī tagad ierasta frāze *domāt pie sevis, domāt savā prātā: A re ka manni wakte, pats dohmaja pee šewis* (26), kā arī *wiņśch dohmaja sawâ prahtâ* (27). K. Milēnbaha „Latviešu valodas vārdnīcā” pie vārda *apakś* arī ir minēts piemērs *wiņś ģurdēja apakś sevis* (ME I 72).

Prepozīcija *priekś* ar ģenitīvu lietota galvenokārt laika nozīmē: *aisgahje jau preekśch puśśdeenās un retta reife, ka preekśch puśśnaktis buhtu nahzis mahjās* (29), kas mūsdienās šādi lietota arvien retāk.

Ir pāris gadījumu, kur *priekś* lietots vietas nozīmē vārdu savienojumā *priekś acīm* ‘acu priekšā’: *iftaba tai riņķi ween greefuśees preekśch azzim* (8); *tas isfudde preekśch Šulza azzim* (36). Vārds *priekś* ar adverbu nozīmi ‘priekšā’ ir teikumā: *kad tu ubbagodamees maifi luhģsi preekśch zittu ļaufchu durwim* (30).

Raksturīga iezīme prepozīciju izmantošanā ir to lietošana vienskaitlī ar vairākiem locījumiem, nevis vienu kā mūsdienu valodā, izņemot, protams, *uz*. Piemēri:

aiz — ģenitīvs: *kad wehl ais juhras kahdâ femê bija bijis..* (5); un akuzatīvs: *ais nohtigu darbu newarrejuśchi tikt* (26).

ap — ar ģenitīvu: *tad tam bij ap širds kâ faġlam pee kahķa* (13); *labbi nopratte, kâ šeewai ap širds* (39); ar akuzatīvu: *Ap to pašchu laiku dfihwoja Ahrerpurtê mahte ar sawu meitu* (7); *tad Leene tai bij kam puśi ap kaklu raudadama* (22); šeit vārds *kampt* lietots ar nozīmi ‘ķerties’ (ME II 152), tagad parasti saka *apkampt*. Bērenta tekstā ir arī verbs *apkampt*: *Un Leeni [..] wiņśch labpraht buhtu ap kam pis* (40).

pēc — ar ģenitīvu: *un śmukkâ waśśaras deeniņâ pehz puśśdeenās* (24); *gahje pehz nauđas par darbu* (39); *kas drehbēs śagreefe pehz mehra* (5); *mannis pehz, es par to jau nebehdaśchu neko* (28); *wiņśch bij wihriņśch pehz jaunās mohdes* (3); ar akuzatīvu: *dfihwoja pehz Parihfes mohdi* (6); *pehz labbu brihtiņu ween praśģija deews gan bailģs* (10).

Vārdu savienojums *pēc tam*: *Tśchetras neddeļas pehz tam Šulzis kahdu riht' zehlās* (14). D. Nītiņa secinājusī, ka vārdu savienojums *pēc tam* ir atrasts tikai 19. gs. rakstu valodā, bet ne agrāk (Nītiņa 1978: 131). *Pēc* lietots arī adverbu nozīmē ‘vēlāk’: *un kam pehz peeśmehģis meitu* (10). (Par to iepriekš sadaļā „Adverbi“.)

pret — parasti lietots ar akuzatīvu vairākās nozīmēs: *atgreefdamees atkal prett lohģu* (20); *Prett wakkaru ween wehśums to mohdinaja* (31); *buhģi zihniģees prett wiśģu* (36), *pret* saistījumā ar pronomenu *tu* uzrāda

vecākas formas: *Woi man peedohši, ko prett tew ešmu grehkojis?* (20). (Par to sk. iepriekš sadaļā „Pronomeni“.)

uz — ģenitīvs virsmas nozīmē: *Leene zauru nakti wahrtijahs us šawas gultas* (30); *tad manni ar wiššu šewu ismettihs ahrâ us eelas* (32); *abbeem diweem us sirds* (41). Tomēr vairumā gadījumu *uz* virsmas nozīmē lietots ar akuzatīvu: *to us rehķeniņa papihru gan nebij usšweedis šewišchķi* (5); *uslizzis us galdu* (32); *us škrohdera galdu gulleja wezzas drehbes* (37); *mette kahrtes us galdu* (32); *Šulzīs smaggi krittis us zeetu femmi* (33), sal. *migla nolaidahs femmê* (34).

uz — virzības, adresāta, darbības nolūka, veida nozīmē parasti lietots ar akuzatīvu: *aisskreetus Parihfi* (4); *aigahjeus trakteeru pušsdeenâ* (6); *Leene nobihjusees noleezahs us wiņņu* (19); *to zeļļu, kas wedd us pohfta purwi woi us elles faņķi* (34); *aiswilkahs us kambara dibbinu* (44); *škattijahs us krohdfineeku* (4); *wiņsch guļļ us miršchanu* (19); *kas us pohftu dflihwojis* (17); *kuptfchis eemette schņapši us schņapši* (27).

Ir viens gadījums, kad prepozīcija *uz* virziena nozīmē lietota ar ģenitīvu: *Us kurrenes tad meifteris eedams?* (21), bet saistījumā ar pronomenu — ar īsinātu akuzatīva formu: *tad us man šakka* (38).

pa un par — vietas un laika nozīmē netiek šķirtas, bez nozīmes atšķirības tiek lietota gan viena, gan otra prepozīcija: *kas nu Erpurtē gahje par tirgus plazzi* (5); *šahwahs eekschâ pa durvim* (10); *kad ļautiņi tã neklilde par pašauli[,] maifi mekledami šwešchumâ* (5); *un kad nu škreenu pa teem tukšcheem kambareem* (15). Jāpiebilst, ka Vidzemes vidus izloksnēs, piemēram, Suntažos, prepozīciju *par* lieto vietas un laika nozīmē — *iet par mežu, par dienu*. Arī te laika nozīmē lietota prepozīcija *par*: *Deesgan par teem dešmits gaddeem ešmu dflirdejuši* (11); *Es wiņņu par nakti neturrešchu wis!* (32); *ka tu paliktu ustizzigs par to laiku, ko tew ešmu nolizzis* (36), *Buhtu padarrijis par dešmits minutehm* (24), bet arī *pa*: *Šulzīs agri no rihta pameegu dflirdeja diwas runnataju balšis* (18); *wihrs wahrtijees deewsgan dubļõs pa krohgeem un pa eelahm* (27).

Prepozīcija *par* tulkojumā lietota *pēc* nozīmē (ME III 85): *Tas bij, ka par diwahm neddeļahm wišša Erpurte finnaja* (17); *kad šchohdeen par neddeļu tu nerahdijies wehl labprahtigs mannu meitu atkal gohdâ likt* (12).

Saistījumā ar atgriezenisko pronomenu *sevis* prepozīcija *par* lietota ar ģenitīvu: *lai juhs pašchi par šewis ar aismestu kahdu wahrđiņu* (38).

Citās nozīmēs prepozīcija *par* lietota tāpat kā mūsdienās: *usrauga fellam bij janahk tam stahftiht par darbu* (6); *tur Šulzīs bijis par burschi* (9); *apņemt par šewu* (11); *tad tee paliks atkal par feltu* (36); *un meitas negohds mahteī arr par negohdu* (7).

par izsaka pazīmes salīdzinājumu: *par wiššeem bijjaunaks* (3); *kas schķeetahs leelaks ešsohts par wiššeem meiftereem* (10).

pār — lietota ar akuzatīvu un kopā ar atkarīgo vārdu norāda uz virzību vai atrašanos virs kāda objekta: *Nelaideet tapehz šawus šapņus pah r galwu* (16); *Pah r namma duroim bij uskahrts melns galdiņsch* (4). Prepozīcija *pār* tulkojumā konstatēta tikai trīs reizes, divas no tām frazeoloģismā (*ne*)*laist pār galvu* ‘(ne)atstāt bez ievēribas’ (LFV I 363).

Savienojumā *pār par* adverba nozīme ir *pār* resp. *pāri*: *kohka kahju bij lizzis pah r par wešselu* (44).

Prepozīcijas *ar*, *bez*, *no* parasti ir izmantotas tāpat kā mūsdienās, ir daži izņēmumi. Prepozīcija *ar* saistījumā ar pronomenu *sevis* lietota akuzatīvā — *sev*, kur pronomeni dialektos saīsinājušies no vecākām formām *mane*, *tave*, *save* (Endzelīns 1951: 505): *Nešagaidijis, dušmodamees ar šew pašchu, aiseet us pilsēhtas trakteeru* (13). Uz šādu veco tekstu īpatnību norāda D. Nītiņa (Nītiņa 1978: 61).

Prepozīcija *no* tulkojuma tekstā ir lietota, ja tiek norādīta kāda persona, no kuras kas tiek ņemts vai iegūts, vai sacīts: *tas no škrohdera Šchulza šew likke us schuh t jaunus šwahrkus* (5); *Nu, woi melli[,] ko šakka no šapņu ķehniņa?* (18). Šādi prepozīciju mūsdienās vairs nelieto, iespējams, tā ir vācu valodas ietekme. Saistījumā ar adjektīvu *tukšs no* izsaka to, kā trūkst: *krohga iftaba bij tukšcha no ļaudim* (3). Bet teikumā *neweenu grašsi no tew ne ešmu redfejuši* (29) — *no tew* tas pats gadījums kā *ar šew* (sk. iepriekš).

Prepozīcija *pie* — ar ģenitīvu: *Nogahje pee wiņņa* (5); *pee šeenas leels špeģelis* (5); *ta buhtu nokrittuši pee femmes* (8); *Leene wehl šehdeja pee šawa darba* (25). Savdabīgs *pie* lietojums gaidāmā *pēc* vietā frazeoloģiskā izteicienā *ka wihru tuhliņ warrot pafiht pee zepures* (9), kā arī ar verbu *noraudzīt* ‘novērot’: *diwi zilweki ween, kam pee waiga un pee drehbehm warreja noraudfiht, ka tee laikam tahdas allus mušchas, kam krohgs ween par mihtni* (25). Šāds *pie* lietojums *neraugi wihru pee zepures* reģistrēts „Magazīnās“ IX, 2, 320 (ME III 236) un vērojams arī citos gadījumos: *dašch labbais pee tahs* [pasaciņas] *warr mahzitees* (4), *pee šwehtdeenas ween* (7), tas veidojies vācu valodas ietekmē (Nītiņa 1978: 143, 144).

Prepozīcija *pie* lietota arī frazeoloģiskos savienojumos: *naw ne plikka pee dwehšeles* (82); *naw wehrdiņsch pee dwehšeles* (29); *lai eet pee dewiņeem welleem* (14); *nomeft pee mallas* (25).

Dažas prepozīcijas tekstā lietotas reti — *caur*, *dēļ*, *labad*, *iekš*, *iz*.

caur — ar vienskaitļa akuzatīvu, šeit prepozīcijas *caur* nozīme pastiprināta ar adverbu *cauri*: *zaur kohku lappahm zauri to apšpihdeja rihta šaulite uslehkdamā* (36).

dēļ — ar ģenitīvu, postpozitīvi: *naw wehrts, ka wi ņ ņ a dehļ woi weenu pašchu aššariņu ween raud* (8); *darba dehļ jaeet us kahdu zilweku* (24).

labad — ar ģenitīvu, postpozitīvi, tekstā prepozīcija konstatēta tikai vienu reizi: *ak tawu nejhgu, kas nešajehdf, ka ihfti tewis labbad wiššu ešmu darrijuši?* (22).

iekš — lietota vienu reizi lokatīva nozīmē: *bet ftaigaht neapnizzis un nešchaubidamees lihdf gallam eekšch tahm pehdahm, kas usņemtās* (23).

iz — konstatēta tikai vienu reizi, ģenitīvā, ar virzības nozīmi no iekšpuses uz āru: *gribēja israut šawu rohku is Šulza rohkas* (20); sal. *tohs akmiņus isņehme no ķeščhas* (37).

līdz — lietota dažas reizes vienskaitlī ar datīvu: *Šapņukhehnišč uskahpe lihdf trohņam* (34); *Šulzis pee ta [darba] šehdeja lihdf wehlam wakaram* (39).

5.3.8. Partikulas

Partikulas Bērenta tulkojuma tekstā lietotas tādas pašas kā mūsdienu valodā: *arri, arridfan, arween, gan, it, it kà, jau, ja, jelle, jel, jo, kà, lai, ne, nē, nekà, nu, nudee, nu gan, nu ja, pat, tak, tik, ween, wis*. Šajā laikā lietota partikula *woi*: *woi tad neweenu deenu negribbi palikt mahjās* (29); *tam woi smilšču kalnōs aug balta maije* (6). Biežāk nekā mūsdienās izmantota partikula *tak*: *man tak ar jums jarunna gohđigi, man tak jums jašakka* (11).

Tikai vienā gadījumā konstatēta partikula *nei* — *nei*, kas parasti lietota Alūksnes puses izlokšnēs (Endzelīns 1951: 549), iespējams, pārņemta no E. Glika Bībeles tulkojuma: *tur jau nebuhs nei labs gals, nei labba slawa* (7) (par to Pokrotniece 1991: 213), citur — *nē*: *bet tā jau nē, kà draugs draugam* (10), vietām *ne* — *ne*: *neleekahs nefinnohts ne par to meitu, ne par to behrnu* (10).

Ir konstatēta nolieguma partikula *nē*: *Nē, nē, Merkelis [tā] teize, to es labbaki finnu* (44), bet trūkst apgalvojuma partikulas *jā*, ir tikai *nu ja*: *Nu ja, [...] man tak jafinn[,] woi ta nahzeja* (12); *Nu ja, bet kas gan muhščam redfejis, kà akmiņus glabba* (41), vai *nu labi: nu labbi[,] es ar meeru* (22). Partikulas *jel* // *jel* lietotas bez nozīmes atšķirības: *klaūsees jelle* (29); *Leene luhdfahs, lai jel atšehčahs* (38).

Biežāk nekā mūsdienās lietota partikula *vis*: *ka šohohreif ne=ēšoht wis tahda mihliga ar wiņņu* (13); *ko zitti zilweki neredf wis un mahkoht, to zits nemuhščam nemahzehs wis* (16); *to jau nedarrišchoht wis* (38); *Melli nebij wis, ko ļaudis daudfinaja par meitu* (44).

Partikula *jo* lietota ar dažādām vārdšķirām: *jo deenas, jo noškume* (14); *ar bailehm jo leelahm gaididams* (14), *jo labpraht* (17) *jo deenas, jo mafak* (28).

5.3.9. Saikļi

Saikļu lietojums ir vienveidīgs, konstatēti sakārtojuma saikļi: *bet, jeb, un*, atkārtojuma saikļi *gan — gan*. Pakārtojuma saikļi: *it kà, jo, kà, woi, lai gan, lai gan — tak, ne wen — bet, te — te*. Saiklis *voi*: *woi nu teeša w o i naw* (4), *isdohdahs labbi w o i neisdohdahs* (13). Bet saiklis *jeb* lietots divējādi — *vai* nozīmē: *warr aisskreet us Parihfi j e b Londoni* (4); *šchee gribb usņemt nelabbus zellus j e b usdohma nelabbas leetas* (15); *j e b kad bahrgâ feemâ šalft* (3), šķīruma nozīmē konstatēts saiklis *voi* un *jeb voi*: *wedd us pohfta purwi w o i us elles faņķi* (34); *Woi tu šuņņam prašsijis dešsu un wiņšch nedewis[,] bet fohbus rahdijis, j e b w o i šeeva tew labbi isšunnijusi?* (31).

5.3.10. Interjekcijas

Bērenta tulkojuma teksta dialogos ir dažas interjekcijas, kuras lieto, lai pievērstu uzmanību: *ak, a re, klau, redf, pag, raug, re*.

Sasveicināšanās un atvadišanās interjekcijas ir konstatētas dažās — *paldievs, labu vakaru, ar Dievu*. (ME III 58 — *paldies*, „reizēm ir rakstīts *paldievs*, no *palīdz dievs*“): *Leene wehl šehdeja pee šawa darba un Šulzlam ne p a l d e e w s neatdewe, kad tai dewe labbu wakkaru* (25). Šeit uz sveicienu *labu vakaru* tiek gaidīta atbilde *paldievs*, nevis *labu vakaru*. *Ar D e e w u tai nešazzijis ne maz* (26); *Ar D e e w u [,] Leene!* (39).

Regulāri Bērenta tulkojumā lietotas interjektīvas nozīmes vārdu savienojumi: *Ak mannu Deewiņ* (20), *Woi Deewiņ* (23), bieži vien tajos ir frāze *ak tavu*, kurā piederības pronomens lietots bez piederības nozīmes, kopā ar substantīvu akuzatīvā: *Ak t a w u brihnuma gudribu!* (12); *Ak, t a w u daiļu meitiņu!* (7); *a k, t a w u muļķi!* (14); *Ak t a w u šuhru, gruhtu deeniņu!* (13); *Ak t a w a s šuhras deeniņas*, (8); *Ak, t a w u tauku kummohši!* (9); *Ak t a w u gudrineezi* (41).

5.4. Sintakse

Bērenta tulkojuma tekstā uzkrītoša īpatnība ir apstiprinājuma frāzes atkārtošana ar noliegumu: *Pats nefinnaja kur ees, kur ne = ees* (24); *noraudfijahs, ko nu gan meifters darrihs, ko ne darrihs* (11); *woi buhs eet, woi nebuhs eet* (25); *japaleekwoi gribbeja woi negribbeja* (27); *kas buhs ar mums, kas nebuhs* (29), *nefinnaja, kà bij zehlees, kà nezehlees* (34). ME II 704, 705, 706 — pie *ne* ir šāds komentārs: „Eine sehr beliebte Eigentümlichkeit der lettischen Sprache besteht in der Wiederholungs eines affirmativen Satzes in negativer Form: *kur es iešu, kur neiešu?*“

Turpat pie *ne* lietošanas apraksta (ME II 704) ir izskaidrots cits gadījums ar *ne*: „Negācijai *ne* saaugot ar darbības vārdu, noliegumu iegūst viss teikuma saturs. Saliktos laikos negācija *ne* ir saaugusi ar palīgverbu, retāk ar divdabi vai nenoteiksmi: *iet man bija to ceļiņu, kur es biju negājusi*.“ Bērenta tulkojumā atrasti daži šādi gadījumi ar divdabi: *Meiera mamfelle schohdeen ne kur, ne maf neredfama* (13); *tu [esi] neredfejis, bet es [esmu] redfejis gan* (45); *kad schohdeen par neddeļu tu [būsi] nerahdijees* [resp., nebūsi rādijies] *wehl labprahtigs mannu meitu atkal gohdâ likt* (12).

Parasti Bērenta tulkojuma tekstā lietots divkāršais noliegums: *Leene ne šazzija ne weenu wahrdu* (27), *Leene ne ko ne šazzija* (29); *ne weenu grašši no tew ne esmu redfejuši* (29); *Ne weenam zilwekam es ne weenu wahrdu ne šazzijuši par to* (30).

Verba rekcija atsevišķos gadījumos atšķiras no mūsdienām. Latviešu valodā verbs *prasīt* tiek lietots ar datīvu, ja jautā kādai personai — *prasīt kam?*, bet ar akuzatīvu, ja prasa pēc kāda objekta — *prasīt ko?* (par to EM Lg 1907: 177). Bērenta tulkojumā abos gadījumos verbs *prasīt* lietots ar akuzatīvu: *praššēet wiņņu* [vecu sievu], *ko gribb* (9); *neklahjas šeevu praššihht, woi buhs eet, woi nebuhs eet* (25), bet atsevišķos gadījumos: *Woi tu šuņņam* (kam?) *praššijis deššu* (ko?) (31). Savukārt ar verbu *sacīt* adresāts lietots datīvā kā mūsdienu valodā: *es jums šakku* (4); *ko tew šazzišchu* (12), verbs *runāt* lietots ar instrumentāli: *ka ar jums tai jarunna* (9); *kad ar to runnaja* (13), reizēm instrumentāļa vietā ar verbu *runāt* lietots datīvs: *paņehmahs schohdeen pat wehl meitai runnaht* (13); *jo šmukka meita tam bij runnajuši* (9); *kas par makti jums gribb runnaht* (9), ko varam uzskatīt par aplamu.

Verbs *dot* lietots ar substantīvu ģenitīvā: *kas tam dewušchi darba* (25); *nebij arri, kas tam buhtu dewušchi darba* (28) (EM Lg 1907: 171), bet arī ar akuzatīvu kā mūsdienās: *un tam dewe darbu* (6); *Emšiņa šeewai Deews dewis jaunus dehlus šcho nakti* (38). Jāpiebilst, ka K. Harders izteicienu *Deews dewis jaunus dehlus* komentē šādi: „Wenn dem Bauern ein Sohn geboren ift, fo fagt er auch: *Deews jaunus Dehlus dewis*. [...] Nicht der Genitivus singularis sein. Vielleicht gehört diefe Redensart auch zu jeneen tadelhaften in § 210.“ (Harder 1809: 48, 49) Attiecīgajā savas gramatikas paragrāfā G. F. Stenders min vairākus gadījumus, kad latvieši par sevi runā daudzskaitlī, piemēram, piesakot bērnu kristīšanai: *mehs nahkam kriftitees*. (Stender 1783: 231)

Substantīvs ģenitīvā lietots ar verbu *būt* (EM Lg 1907: 172): *kamehr man buhs darba Ohrdruppê* (22); ģenitīvs lietojams ar darbības vārdiem *trūkt*, *nebūt*, *pieminēt* (EM Lg 1907: 171): *zitta nekahda šlimneeka nebija wis* (18); *peemineet mannis* (21).

Mūsu gadījumā verbs *trūkt* lietots ar substantīvu nominatīvā: *te wiņņam peetruhke wahrdi* (20). Savukārt aiz noliegta verba gaidāmā ģenitīva vietā lietots akuzatīvs, nevis ģenitīvs: *Leenenešazzija ne weenu wahrdu* (27); *nerunnaja ne weenu wahrdu* (30). Tas rāda par latviešu valodas verbu rekcijas svārstībām jau 19. gs. vidū, ne tikai 20. gs. otrajā pusē (Soida 1975: 156, 157).

Regulāri ir lietots satura ģenitīvs: *ikkatram buddele allus fjahweja preekščâ* (3); *bij eemettis kahdu buddeli wiħna* (6).

Savdabīgi īsināts teikums: *wiņsch aisgahjis* [būdam] *fellis* (6).

Jaunākajā pētījumā par reduplikācijām valodniece Anna Frīdenberga atklāj dažādus reduplikāciju veidus G. Manceļa „Sprediķu grāmatā“ (1654) (Frīdenberga 2020), daļa no tām atrodama arī Bērenta tulkojuma tekstā:

atkārtojumi: *Drihf, drihf isdewigs laiks pagallam* (34); *wiņsch laufahs, laufahs* (40); *Tahlaki un tahlaki nefts* (36); *arween lehnaki un lehnaki schue* (39); *darbs nešchķihrahs un nešchķihrahs* (28); *Leene jau nerimme un nerimme* (8); *teeša gan, teeša gan* (43); *ka ta teeša un teeša* (4); *tee neeki, neeki ween* (16); *teepees ween teepees* (19); *bij ko ftahtfiht par tahļeem, tahļeem zeļleem* (5);

pastiprinājuma ģenitīvs savienojumā ar substantīvu: *wišsi kaktu kakti tukšchi* (15); *miftru miftreem* (34); *reifu reifehm* (43), kā arī substantīva ģenitīvs savienojumā ar prepozicionālu substantīvu: *mahju no mahjahm eedama* (11), *eemette schņapsi us schņapsi* (27);

adverba ar *-tin* savienojums ar verba formām: *sirds tai lauftin laufta* (45); *graufstin graufch* (20);

reduplikatīvs adjektīvu savienojums ar numerāli *viens* — *weens weenigs* ‘tikai viens’ (Frīdenberga 2020: 27): *weens weenigs gabbals eedohts* (37); *Weena weeniga maggohnes puķķe* (34); *Gattlaps bij tapehz tas weenu weenigais* (10);

verbālie savienojumi ar nenoteiksmi: *dfirdeht dfirdeja* (37); *gaidiht gaidija* (13); *reibt reibe* (6); *mihleht mihleja* (9); *nedohmaht nebij dohmajuši* (40).

6. Nobeigums

J. T. Bērenta tulkojuma latviešu valoda ir tipiska 19. gs. vidus rakstu valoda, tajā ir saskatāmas ne tikai Vidzemes valodas īpatnības, bet arī kurzemnieku valoda un 18. un 19. gs. rakstu valodas paradumi.

Tulkojumā ir sens leksikas slānis, kas mūsdienās vairs nav valodas runātāju krājumā: *galds* ‘dēlis’, *paķeles* ‘zeķu prievītes’, *guļa* ‘slimība’, *plēvināt* ‘plivināt’, izteicieni: *savu galou barot* ‘iztikt’, *kaķa brēkums* ‘neliels attālums’.

Bērenta tulkojuma tekstā ir gan Vidzemes vidus dialekta pazīmes, piemēram, *par* lietošana *pa* vietā, *palikt* — *kļūt* vietā, *apakš* — *zem* vietā, gan tā laika rakstu valodas pazīmes ar Kurzemes dialektu iezīmēm, piemēram, *bahr̄gs, gahr̄ds, bahr̄fda, brangs, maġġaji* lietojums.

Valoda nav normēta, par to liecina nesakārtota nomenu deklinācija: *meifsters // meifteris — meifteru, meifteri, peļņa // peļņi, ijo*-celmu substantīviem datīvā ir galotne *-am: faġlam*; nesistemātiski lietotas adjektīvu noteiktās un nenoteiktās galotnes, verba formās nešķir īstenības izteiksmes dsk. 2. personas formu no pavēles izteiksmes: *atšeŋchatees! Ne ešmu tahds blehdis, par ko juhs man lammaje et*; prepozīcijas *ap, pēc* lietotas ar vairākiem vienskaitļa locījumiem, piemēram, *ap sirds, ap kaklu, mannis pehz, pehz labbu brihtiņu*, savukārt *uz* virsmas nozīmē lietots gan ar ģenitīvu, gan akuzatīvu: *wahrtijahs us gultas // uslizzis us galdu, krittis u s zeetu fe m m i*.

Bērenta tulkojumā izmantota seniska izteiksme: nenoteiksme lietota nelokāmā divdabja *-am* vietā: *škrোধeru bij redfejis [..] pee Ohfohliņa kahrtehm špehleht*. Tekstā vecāki vārdi un formas mijas ar jaunākām: *deewsgan un diesgan*, tāpat *diwi deenas un diwas deenas*, darāmās kārtas tagadnes divdabji ar *-ošs, -oša un -ots, -oti*, nolieguma partikulas *nei — nei un ne — ne*. Vērojama svārstīga verbu formu lietošana: *nobahla un nobahleja*.

Reizēm atšķirīga no mūsdienām verbu rekcija: *neklahjas š e e w u* [nevis sievai] *pra š š i h t*.

J. T. Bērenta tulkojuma latviešu valoda ir izteiksmīga, bagāta sinonīmiem un frazeoloģismiem un latviešu runātāju raksturīgiem paradumiem, piemēram, atkārtot ar noliegumu apstiprinošu frāzi: *woi buhs eet, woi nebuhs eet* vai lietot substantīvu daudzskaitlī gaidāmā vienskaitļa vietā: *Deews dewis jaunus dehlus*. Tikai atsevišķos gadījumos jūtami dzimtās vācu valodas atspulgi *tas* un *viens* lietojumā.

Avoti

Bērents, Johans Teodors.
1854.

Stahŋti pa feemas wakkareem stahŋti Kraukļu krohgâ krahsns preekschâ. Rihgâ, driķķeti un dabbujami pee W. F. Häcker.

Nepublicētie avoti

LVVA 1740–1833 =

Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Vidzemes Rīgas apriņķis Suntažu draudze. 235. fonds, 3. apraksts, 210. lieta.

LVVA 1882 =

Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Rīga, Ģertrūdes ev. lut. draudze. 1429. fonds, 3. apraksts, 101. lieta.

Literatūra

- Alsupe, Aina. 1982. *Audēji Vidzemē* 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā. Rīga: Zinātne.
- Baerent, Paul. 1977. *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*. Köln, Wien: Böhlau.
- Bergmane, Anna. 1959. Vajadzības izteiksme (Debitīvs). *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Fonētika un morfoloģija. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 615–623.
- Blinkena, Aina. 1959. Izsaukmes vārds (Interjekcijas). *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Fonētika un morfoloģija. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 801–815.
- BV 1874 = Lapas Mārtiņš. Pārspriedumi un apraksti. Latviešu draugu biedrības 50. gadu=svētki. *Baltijas Vēstnesis*, Nr. 39 (25.09.1874).
- BZ 1878 = Matiss Kaudzīte. Hans Līventalis. *Baltijas Zemkopis*, Nr. 13 (03.29.1878).
- CB 1866 = R. Fogel. Grāmatu ziņa. *Ceļa Biedris*, Nr. 24 (24.11.1866.).
- DI 1853 = Nekrolog. *Das Inland*. Nr. 13 (1853.30.03.).
- Döbner, August. 1868. Nekrolog. Joh. Theodor Berent, geboren 31. Mai, gestorben den 27. Jul. 1866. *Magazin*, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Bd. 14. T.1. Mitau: S. 9–21.
- EM Lg 1907 = Endzelīns, Jānis, Kārlis Milēnbahs. 1907. *Latveešču gramatika*. Rīgā: K. J. Sichmaņa apgahdibā.
- Endzelīns, Jānis. 1902 [1971]. Rokas grāmata tagadējā latviešu valodas pareizrakstībā. Sastādījis R. Cukurs, Valmierā 1901. *Pēterburgas Aoižu Literāriskais Pielikums*. Nr. 73, 579–580. [= Jānis Endzelīns. *Darbu izlase*. I. A. Upīša Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 667–670.]
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Fridenberga, Anna. 2020. Reduplikācija Georga Manceļa Spreidīku grāmatā (1654). *Baltu filoloģija*, XXIX (1), 19–40.
- Grabis, Rūdolfs. 1981 [2006]. Par zilbju intonāciju apzīmēšanas sākumiem, Zlēku ābeci un tās valodas sakaru ar izloksni. *Latvijas PSR ZA Vēstis*, Nr. 4, 59–70. [= Rūdolfs Grabis. *Darbu izlase*. Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 177–189.]
- Harder, Christoph. 1809. *Anmerkungen und Zusätze zu der lettischen Grammatik des Herrn Propst Stender*. Zweite und vermehrte Ausgabe. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.
- LFV = Laua, Alise, Ezeriņa, Aija, Veinberga, Silvija. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. I, II. 2000. Rīga: Avots.
- MV 1866 = Iekšzemes ziņas. Vēl no Rīgas. *Mājas Viesis*, Nr. 31 (01.08.1866.).
- ME = K. Milēnbaha *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.
- Misiņš, Jānis. 1925. Priekšsimts gadiem. *Ilustrēts Žurnāls*, Nr. 9, 277.
- Nītiņa, Daina. 1978. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Ozols, Arturs. 1967. Internacionālismu liktenis latviešu tautības valodā. *Arturs Ozols. Raksti valodniecībā*. Latvijas PSR Zinātņu akadēmija Valodas un literatūras institūts. Rīga: Zinātne, 464–482.

- Paegle, Dzintra. 2006. Piedēkļverbu konjugācijas maiņa. *Baltu filoloģija*, XV (1/2), 57–79.
- Paegle, Dzintra. 2019. Ērgļu un Ogres muižas luterāņu mācītāja Frīdriha Vilhelma Veiriha 1850. gada sprediķis latviešu valodā. *Baltu filoloģija*, XXVIII (2), 123–142.
- Pokrotniece, Kornēlija. 1991. J. Lange un „Latviešu Ārste“. P. E. Vilde. *Latviešu Ārste jeb isa mācība no tām Vājībām un no šās Zemes Zālēm, ar kuřām Cilvēkus un Lopus var ārstēt un izzālot*. Jakoba Langes 1768. gada tulkojuma teksts. Rīga: Zvaigzne, 199–218.
- RR 1899 = Todtenliste. *Rigasche Rundschau*, Nr. 206 (14.09.1899.).
- RR 1905 = Arnold Wirkau. Woldemar Gotlieb Fraenkel, Leutnant Harry Vorkampft-Laue. Wirklicher Staatsrat Dr. med. Joh. Alexander Berent †. *Rigasche Rundschau: Illustrierte Beilage der Rigaschen Rundschau*, Nr. 9 (01.09.1905.).
- RZ 1854 = W. F. Häcker. Literārische Anzeige. *Rigasche Zeitung*, Nr. 229 (02.10.1854.).
- Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.
- Sehwers, Johannes. 1953. *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluß im Lettischen*. Berlin.
- Stender, Gotthard Friedrich. 1783. *Lettische Grammatik*. Zweyte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen.
- Soida, Emīlija. 1975. Inovācijas un valodas attīstība mūsu dienās. *Inovācijas dažādos valodas līmeņos*. Republikas augstskolu zinātnisko rakstu krājums. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 131–161.
- SV 1929 = *Svešvārdu vārdnīca*. Sakārtojis Ed. Ozoliņš. Redīģējis J. Endzelins. Rīga: A. Gulbis.
- SV 1999 = *Svešvārdu vārdnīca*. Dr. philol. Jura Balduncika redakcijā. Rīga: Jumava.
- Vanags, Pēteris. 1999. Indeks / Index. *Wörter=Büchlein*. Vārdnīciņa, kā dažas paras-tas lietas tiek dēvētas vācu, zviedru, poļu un latviešu valodā. 1705. gadā iznākušās vācu-zviedru-poļu-latviešu vārdnīcas fak-similiespiedums Ar Pēterļa Vanaga komentāriem un latviešu vārdu indeksu. Stokholma: Memento, 85–111.
- Vanags, Pēteris. 2015. Valoda „Stāstos“. F. B. Blaufüss. *Vidzemes Stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 43–74.
- Veidemane, Ruta. 2002. Dīvdabīs ar izskaņu –ošs. *Latviešu literārās valodas morfoloģis-kās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Latvijas Universitā-te Latviešu valodas institūts. Rīga: Latviešu valodas institūts, 460–464.

Dzintra Paegle
Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija
dzintrap@latnet.lv

SUMMARY

Johann Theodor Berent (1784–1866) and His Latvian Language

Dzintra PAEGLE

This paper is devoted to Johann Theodor Berent (1784–1866), pastor at Suntaži, and his 1854 translation of Wilhelm Oertel Horn's „Stahfts par Šapņu ķehniņu un baggatu škrohderi“ («Tales of a Winter Evening recounted by the fireside of the pub at Kraukļi»), published in the collection „Stahfti pa feemas wakkareem ftahtiti Kraukļu=krohgâ krahsns preekščâ“ («The Tale of the Dream King and the rich tailor»).

Berent was not only pastor to the Lutheran congregation of Suntaži in the first half of the 19th century, but also a founding member (in 1824) of the Latvian Literary (or Friends') Society, and its President (1845–1851). He was also an author and translator. The language of his translations is typical of the written language of the mid 19th century; we find in it reflections of the language of Vidzeme and Kurzeme, as well as characteristics of the written language of the 18th and 19th centuries.

The language of his translations is not regularized: *cf* *meisters // meīsteris — meīsteru, meīsteri, peļņa // peļņi; ijo*-stem nouns have the ending *-am* in the dative singular — *faglam*; definite and indefinite adjectival endings are inconsistently used; for verbs, there is no distinction between the second person plural of the present indicative and the corresponding imperative — *atšēfchatees! Neesmu tads blehdis, par ko juhs man lammajeet*; the prepositions *ap, pēc* are used with various singular cases — *ap širds, ap kaklu, mannis pehz, pehz labbu brihtīņu*; directional *uz* is used with either the genitive or the accusative — *wahrtijahs us gultas; uslizzis us galdu, krittis uz zeetu femmi*.

In his translation we find some archaizing occurrences: the infinitive is used instead of the indeclinable *-am* participle — *Škrohderu bij redfejis... pee Ohfohliņa kahrtehm šepheht*. In his text we find older forms alongside newer ones: *deewsgan* and *deesgan, diwi dienas* and *diwas dienas*. We also find present active participles in *-ošs, -oša* and in *-ots, -oti*, negative particles as *ne... ne* and *nei... ne*. There are also inconsistencies in the use of verb forms — *nobahla* and *nobahleja*.

The language of his translation is expressive, rich in synonyms and phraseologisms. On odd occasions we find a reflection of his native German in the use of *tas* and *viens*.